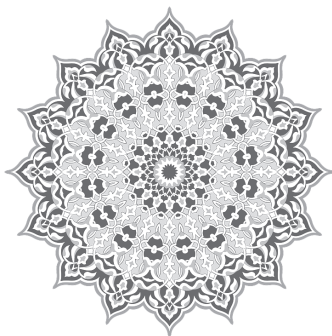

Акмал МИРОВАЗ ўғли

МАҚОСИД

(МАҚСАДЛАР)

Тошкент – 2022

КБК 86.38

УЎК 28

Акмал Мираваз ўғли

Мақосид (мақсадлар) [Матн] / Акмал Мираваз ўғли. –
Тошкент: Shamsuddinxon Boboxonov, 2022. – 128 б.

Масъул муҳаррир

Толибжон НИЗОМ

Фикҳнинг асоси бўлмиш “Усулul фикҳ” муҳим илмлардандир. Зеро, у фикҳ масалаларининг манбаси бўлиб, фуқаҳолар мужтаҳидларнинг шариат аҳкомларини қай тариқа истинбот этганларини мазкур илм орқали билиб оладилар. Шу боис дин ҳақида гапирадиган олим “Усулul фикҳ” илмини яхши билиши керак.

“Мақосид” (“Мақсадлар”) китобида олим мусулмонлар учун энг зарур ишлар қайсилар ва уларнинг тартиблари қандайлигини англаши, буларнинг тартибига, кетма-кетлигига риоя этиши ва ҳар бир заруратга етарлича эътибор қаратиши лозим. Уларнинг тартибига бепарво бўлиш хунук оқибатларга олиб боришини, ҳаёт оқимини шариат мақсадларига хилоф бўлган боши берк кўчага олиб кириб қўйиши мумкинлиги баён этилган.

*Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги
Дин ишлари бўйича қўмитанинг 2022 йил 17 июндаги
03-07/ 4941-сонли хулосаси асосида нашрга тайёрланди.*

ISBN 978-9943-12-683-1

© Акмал Мираваз ўғли, 2022
© “Shamsuddinxon Boboxonov” NMIU, 2022

КИРИШ

БИСМИЛЛАҲИР РОҲМАНИР РОҲИМ

Аллоҳ таолога ҳамду санолар, Пайғамбаримиз Муҳаммад Мустафо соллаллоҳу алайҳи ва салламга салавоту саломлар, барча саҳобаларга Аллоҳ таолонинг раҳмати бўлсин!

Бутун дунёда бўлгани каби юртимизда ҳам исломий илмларга қизиқиш кун сайин ортиб борапти. Ҳар бир инсон ўзининг дунёга нима учун келгани ва қандай яшаши кераклиги, қаерга бориши ҳақида мулоҳаза қилади. Шундай экан, ҳар бир шахсда, ҳар бир оилада, маҳаллада, шаҳарда, жамоаларда илмга бўлган интилиш кўзга ташланмоқда. Бу масалада нашр этилаётган китоблар, олимларнинг суҳбати, телекўрсатувлар беминнат ёрдамчи бўлаяпти.

Юртимиз уламолари инсонларнинг бу эҳтиёжларини қондириш йўлида тинимсиз меҳнат қилмоқдалар. Юртимизда фаолият юритаётган ўқув юртлари ҳам бу масалада ўз ҳиссаларини қўшмоқда. Ҳар бир инсон ўзининг Аллоҳ олдидаги, оиласи, қавм-қариндошлари, ёру биродарлари олдидаги масъулиятини ҳис қилишга турли йўллар

билан интилмоқда. Бунинг учун кимдир диний китобларга мурожаат қилса, кимдир устозлар суҳбатини маҳкам тутмоқда, кимдир эса тизимли таълим олаяпти.

Мана шундай изланишлар жараёнида ҳар бир шахсда асосий нарса нима, иккинчи даражали нарса нима, нимадан бошлаш тўғри бўлади, қайси йўлдан борилса, хатогга йўл қўйилмайди каби саволлар пайдо бўлиши табиий. Қолаверса, ҳозирда мусулмонлар учун бирламчи бўлган масалаларни билиш, уларга тез ва зарур жавобларни тақдим этиш олимларимиз зиммаларидаги вазифадир.

4

Шундан келиб чиқиб айтадиган бўлсак, шариат мақсадларини англаш оммадан ҳам кўпроқ олимлар учун, фатво берувчилар учун ўта муҳим ва зарур. Шариат кўзлаган мақсадларни, ҳукмлар келтириб чиқарадиган фойдаларни, улар орқали бартараф этиладиган зарарларни англамасдан туриб олим бўлиш мушкул. Олим киши мусулмонлар учун энг зарур амаллар қайсилар ва уларнинг тартиблари қандайлигини англаши, бу заруратларнинг тартибига, кетма-кетлигига риоя этиши ва ҳар бир заруратга етарлича эътибор қаратиши лозим. Уларнинг тартибига бепарво бўлиш ёмон оқибатларга олиб боришини, ҳаёт

оқимини шариат мақсадларига хилоф бўлган боши берк кўчага олиб кириб қўйиши мумкинлигини англаши керак. Чунки ҳаётда биринчи даражадаги нарсаларни иккинчи даражадаги нарсалардан ажратиб олмасдан айтилган гапнинг фойдасидан кўра зарари кўпроқ бўлади. Бу мусулмонлар орасида тушунмовчилик келтириб чиқаради ва баъзи ҳолларда диндан бешишга ҳам олиб келиши мумкин.

Ушбу рисола юртимиз мусулмонларига шаръий масалаларни ечишда оз бўлса-да ёрдам беради деган умидда ёзилди. Китобда шариатнинг асосий мақсадлари, ундан кўзда тутилган ҳикматлар, мусулмон одам эътибор қаратиши муҳим бўлган вазифалар баҳоли қудрат баён этилди.

Китоб биринчи ўқишда жуда тушунарли бўлмаслиги мумкин, лекин устозлардан сўраб-суриштириб ва қайта-қайта ўқилганида ундаги чигал жумлалар очилиб боради, албатта.

Шариатнинг асосини оят-ҳадислар ташкил қилади. Олимлар ҳам ўз хулосаларини айнан оят-ҳадисларга, уларни чуқур англаган уламоларнинг фикрларига суянган ҳолда билдирадilar.

Ушбу рисола мусулмонларга, мухтарам уламоларимизга оз бўлса-да, фойдаси тегса деган умиддамиз.

ШАРИАТ МАҚСАДЛАРИНИ БИЛИШ БИЗГА НИМА УЧУН КЕРАК?

Қуръони карим Ислом шариатининг асосий манбаидир. Қуръонда келган ҳукмлар 3 га бўлинади:

1) банданинг Аллоҳ, фаришталар, илоҳий китоблар, пайғамбарлар, охират куни ва шу кабилар ҳақида эътиқод қилишига боғлиқ ҳукмлар;

2) банданинг ахлоқига, у билан безаниши керак бўлган ахлоқ меъёрлари, воз кечиши керак бўлган ёмон хулқ-атворга боғлиқ ҳукмлар;

3) банданинг амалига, ишларига, сўзларига боғлиқ бўлган ҳукмлар.

Қуръон ва суннатдаги шаръий ҳукмлар қатъий белгилаб қўйилгандир. Қуръони каримдаги 6360 та оятдан 368 таси ҳукмий оятлардир. Булар банда учун зарур бўладиган ҳукмларнинг асоси бўлиб хизмат қиладди. Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг ҳадислари эса Қуръонда келган ҳукмларни шарҳлаб, қувватлаб бойитади. Бу билан Қуръон ва ҳадис шаръий ҳукмларнинг икки асосий манбасига айланади. Улаомларнинг шаръий ҳукмларни тадқиқ этишда

асосланувчи ижмо, қиёс каби манбаларнинг ҳам асоси Қуръон ва суннатга таянади.

Пайғамбар алайҳиссалом вафотлари билан Қуръони каримнинг нозил бўлиши – ваҳийнинг келиши, ҳадисларнинг айтилиши тўхтади. Лекин ҳаёт янгиланиб, ўзгариб давом этмоқда. Одамларнинг муаммолари ҳам турлича тус олмоқда. Шундан келиб чиқиб, шаръий илм билимдони Аллоҳнинг китобидан, Пайғамбар алайҳиссаломнинг суннатларидан ўзгариб бораётган ҳаёт муаммоларига ечим бўладиган масала-масоилларни топишга ҳаракат қилади.

Шундан келиб чиқиб айтадиган бўлсак, олимнинг олдида қандай катта ишлар турганини, масъулияти қанчалар катта эканини англаймиз. У мавжуд шаръий манбалардан ҳаёт учун зарур бўлган ечимларни излаб топишга ва ўз хулосасининг шаръий манбаларга, уларнинг руҳига мос келишига жавобгардир. Бу йўлда унга **“шариат мақсадлари”** тамойиллари асқатади.

Қўлингиздаги китоб ҳам **“шариат мақсадлари”** ҳақида сўзлайди, унинг моҳиятини очиб беришга ҳаракат қилади.

Китобни ўқиш давомида шариат мақсадлари, уларнинг вазифаларини билиш бизларга қуйидаги фойдаларни беради:

1. Шаръий мақсадларни кўрсатиб бериш асрлар оша келган Пайғамбар алайҳиссаломларнинг асосий ишлари бўлган.

2. Шариат мақсадларини англаб олиш дин, ҳаёт, инсон, дунёнинг нима учун мавжудлиги ва шариат ҳақида ёрқин тасаввурга эга бўлишни таъминлайди.

3. Бандага ўз ери ва ўз вақти учун мос бўлган амалларни тўғри танлай олишга, уларнинг кетма-кетлигини тўғри тартиб-лашга, шунингдек, ушбу амалларни Аллоҳ наздида қабул бўлиши учун қандай йўл тутиш кераклигини кўрсатади. Шаръий мақсадларни тушуниш шаръий ҳукмларни кенг ва тор доирада яхшироқ англашга йўл қўйилган хатоларни тўғрилашга ёрдам беради.

4. Шаръий ҳукмларнинг сир-асрорларидан хабардор бўлишга ва шундан келиб чиқиб ибодатларни завқ-шавқ билан, роҳатланиб, улардан кўзда тутилган мақсадларни чуқурроқ англаб бажаришга қўмаклашади. Бу, ўз навбатида, ибодатларнинг бардавом бўлишига, банданинг ибодатдан малолланиб қолмаслигига сабаб бўлади. Шариат мақсадларини англаш инсонда имони қувватини зиёда қилади.

5. Муаммоли ҳолатларда тўғри йўналишни аниқлашга, муаммо қаердалигини билиб, керакли ечимларни топишга, кейинги сафар бундай муаммолар келиб чиқмаслигининг олдини олишга, ушбу муаммодан керакли хулосаларни чиқаришга кўмаклашади. Шаръий мақсадларни англаш муаммоларни бартараф этиш имкониятини беради.

6. Банданинг ҳуқуқий онгини оширади. Ҳуқуқ ва бурчларини англаган инсон ўзи ва атрофдагилар учун ҳам фойдали шахсга айланади. Жамиятдаги муаммоларни ечишда, иллатларни бартараф қилишда фаол бўлади.

7. Мусулмон кишининг ақлини чархлаб, унга янги ғоялар, янги лойиҳалар билан ишлашга имкон яратади.

“Мақсадлар илми”ни ўрганиш банданинг мақсадини Аллоҳ таолонинг мақсадига мувофиқлаштиришдир.

“ШАРЪИЙ МАҚСАДЛАР” ҲАҚИДА ЁЗГАН АЛЛОМАЛАР

Асрлар давомида уламолар “шаръий мақсадлар” мавзусига етарлича эътибор қаратиб келдилар. Улар орасида асарлари-ни шу мавзуга бағишлаганлари ҳам, ишора қилиб ўтиш билан кифояланганлари ҳам, баъзан эса бу мавзунини ўз илмий фаолияти-нинг асосий йўналишига айлантирганлар ҳам бўлди.

Қуйида улар билан танишамиз.

Илк “Шариат мақсадлари” мавзусига оид муфассал китоб муаллифи Имом Шотибий экани айтилади.

1. Ҳаким Термизий (вафоти 255 ҳ). Шариат сирлари ва ҳикматларини илк тадқиқ этган уламолардан. Унинг “Намоз ва унинг мақсадлари” китоби шариат мақсадлари ҳақида ёзилган илк китоблардан ҳисобланади. Шунингдек, “Ҳаж ва унинг сирлари”, “Шариат ҳикматлари”, “Фарқлар” каби асарлари ҳам шу йўналишда ёзилган.

2. Абу Бакр Қаффол Шоший (вафоти ҳ. 365). “Шариат гўзалликлари” асари соҳиби ўз асарида шариатнинг умумий мақсадлари ва асосий йўналишларига урғу берган.

3. Абул Ҳасан Омирий (вафоти ҳ. 381). “Ислом гўзалликларини англатиш” кито-

бининг соҳиби. Беш зарурат ва уларнинг келиб чиқиш манбалари ҳақида сўз юритган олимлардан.

4. Абул Маолий Абдул Малик Жувайний (вафоти ҳ. 478). Имом ал-Ҳарамайн номи билан танилган бу зот шариат мақсадлари ҳақида ёзганларнинг энг улуғларидан ҳисобланади. Муаллиф шариат мақсадларини заруриёт, ҳожиёт, таҳсиниётга тақсимланишини илк бор баён қилган.

5. Абу Ҳомид Ғаззолий (вафоти ҳ. 505). “Ҳужжатул Ислом” номи билан машҳур. Шариат мақсадлари ҳақида кўп ва хўп ёзган. У “Ал-Мустасфа” номли асарида беш зарурат ҳақида батафсил маълумот берган.

6. Фахруддин Розий (вафоти ҳ. 631). Муаллиф ўзидан аввал ўтган алломаларнинг фикрларини жуда гўзал тарзда ихчамлаштириб баён қилган.

7. Сайфуддин Омидий (вафоти ҳ. 631). Заруриётларнинг тартиби, улар орасидаги кетма-кетлик сабаблари ҳақида ёзган.

8. Иззуддин ибн Абдус Салом (вафоти ҳ. 660). “Инсон манфаатини кўзловчи аҳкомларнинг қоидалари” китобининг муаллифи. Шаръий ҳукмларнинг барчаси бандалар фойдасини кўзлаши, улардан зарарни даф этиши ҳақида батафсил баён қилган.

9. Шиҳобуддин Қаррофий (вафоти ҳ. 684).
“Фарқлар” китобининг муаллифи.

10. Ибн Қоййим (вафоти ҳ. 751). Унинг асарлари шаръий мақсадлар баёни ва уларнинг амалий татбиқотидан иборат.

11. Абу Исҳоқ Шотибий (вафоти ҳ. 790).
“Ал-Мувафақот” китобининг муаллифи.
Ушбу асар бу мавзуда ёзилган асарларнинг тожи ҳисобланади.

12. Муҳаммад Тоҳир ибн Ашур (вафоти 1973 йил). “Ислом шариати мақсадлари” китобининг муаллифи. Унинг асарлари тужайлаи шариат мақсадлари бу асрда янги йўналиш олди.

Юртимизда бу мавзуда Салоҳиддин Муҳиддин (марҳум) тарафидан таржима қилинган Абдулваҳҳоб Ҳаллофнинг “Усулул фикҳ” (“Мовароуннаҳр” нашриёти, 1995.) китобининг тўртинчи қисмида ва Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф ҳазратларининг “Усулул фикҳ” (“Шарқ” НМАК нашриёти, 2010.) китобининг тўртинчи бўлимида баён қилинган.

ШАРИАТ МАҚСАДЛАРИНИНГ ТАЪРИФИ

“Шариат мақсадлари” икки сўздан, яъни “шариат” ва “мақсадлар” бирикмасидан ташкил топади. “Мақсадлар” “мақсад” сўзининг кўплик шаклидир. Бу сўз “қасд қилиш”, “кўзлаш”, “талаб қилиш”, “исташ” каби маъноларни англатади. “Шариат” сўзи эса “йўл” маъносини билдиради.

Усулул фиқҳ олимлари наздида “шариат мақсадлари” дейилганда, шариатнинг барча ҳукмларида кўзда тутилган асосий фойдалар, маънолар, ҳикматлар тушунилади. Бошқачароқ айтганда, Аллоҳ таолонинг бандаларига йўллаган ҳар бир ҳукмидан кўзлаган мақсадлари, ғоялари ва аён бўлган, бўлмаган сир-асрорлари англашилади. Бунини баъзи олимлар шариатнинг “инсон ҳаётини сақлаш йўлида кўзда тутган мақсадлари” деб ҳам тушунтирадилар. Зеро, Имом Шотибий айтганидек, шариатдаги ҳар бир ҳукм банданинг бугуни ёки эртанги фойдасини кўзлайди.

Оламлар Эгаси, Буюк Яратувчи Аллоҳ таолонинг шариат ҳукмларини жорий қилишдан асосий мақсади бандалардан зарарни кетказиш ва уларга фойда – наф етказишдир. Бир сўз билан айтганда, шариат бандаларнинг манфаатларини ва

улар ораларида адолат бўлишини кўзлайди. Мана шу манфаатни эса биз “мақсад” ёки “маслаҳат” деб номлаймиз.

Шариатимиз ҳукмлари инсонларнинг энг асосий зарурий эҳтиёжларини муолажа қилса, айримлари асосий ва яна айримлари инсонлар учун у қадар зарур бўлмаса-да, лекин манфаат келтирадиган эҳтиёжларни муолажа қилади. Шундан келиб чиқиб айтиш мумкинки, шариат кўзда тутадиган мақсадлар асосан учга бўлинар экан:

1. Энг зарур асосий эҳтиёжлар.
2. Асосий эҳтиёжлар.
3. Асосий бўлмаган эҳтиёжлар.

ШАРИАТ МАҚСАДЛАРИНИНГ ТУРЛАРИ

Ҳар бир шаръий ҳукм юқорида айтилган уч нарсадан бирини ҳал этишни мақсад қилади. Зеро, шариат ҳукмларини жорий қилиш инсонларнинг маслаҳатларини (фойдаларини) кўзлаш, юзага чиқаришдир. Биз ушбу уч эҳтиёжни ёки мақсадни олимлар тилига ўгириб, қуйидагича ифодаalayмиз:

1. Заруриёт: бунда инсоннинг ҳаёти тўлалигича унга боғлиқ бўлади. Уларнинг йўқлиги ҳаётни издан чиқишига олиб келади.

2. Ҳожиёт: бунда инсоннинг ҳаёти анча сезиларли даражада енгиллашади. Уларнинг йўқлиги ҳаётни издан чиқишига олиб келмайди.

3. Таҳсиниёт: бунда инсонларнинг ҳаёти гўзалроқ ва юқорироқ савияда бўлади. Уларнинг йўқлиги асло ҳаётнинг издан чиқишига олиб келмайди.

Заруриётга оид мисоллар:

Аллоҳнинг кўрсатмалари асосида яшаш;
еб-ичиш;
ақлдан оздирувчи нарсаларни истеъмол қилмаслик;
намоз, рўза, закот, ҳаж;
Исломга чақириш;
қотилдан қасос олиш;
зинонинг ҳаром қилиниши;
ўғрига шаръий жазо белгиланиши;
алдов эҳтимоли бор савдонинг ман этилиши.

Ҳожиётга оид мисоллар:

ўз вазифасини адо эта оладиган даражада еб-ичиш;
сафардаги одамнинг намозларни қисқартириб ўқиши;

тик тура олмайдиган кишининг намоз-
ни ўтирган ҳолда ўқиши;

узрли аёлдан намознинг соқит бўлиши;
маҳсига масҳ тортишга рухсат берилиши;
сув йўқлигида таяммум қилиш;
талоққа рухсат берилиши;

хун пулини нафақат қотилнинг ўзи, бал-
ки унинг ота тарафдан бўлган қариндош-
ларининг ҳам қўшилиб тўлашлари.

Таҳсиниётга оид мисоллар:

кўпчилик тўпланадиган жойларга хуш-
бўйланиб бориш;

бошқаларнинг савдоси устига савдо қил-
маслик;

намозда авратларни беркитиш;
никоҳ ақди вақтида гувоҳларнинг мав-
жуд бўлишлари;

одоб билан еб-ичиш;

еб-ичиш, кийишда исрофга йўл қўймаслик;
аҳдга вафо қилиш;

совчилик устига совчилик қилишнинг
тақиқланиши.

Эслатма: ҳожийётга кирувчи амаллар
зарурийётларни мустаҳкамлашга хизмат
қилади, таҳсиниётга кирувчи амаллар эса
ҳожийётларни мустаҳкамлашга хизмат қи-
лади. Ва, бундан ташқари, шариатда ушбу

уч мақсадни (заруриёт, ҳожиёт, таҳсиниёт) тўлдириб турувчи амаллар жорий этилган бўлиб, уларни “тўлдирувчилар” деб номлаймиз. Тўлдирувчилар ҳам, ўз навбатида, тўлдираётган амаллар даражасида бўлади. Заруриёт ёки унинг тўлдирувчисини танлашга тўғри келиб қолганда, заруриёт олдинга қўйилади. Заруриёт тўлдирувчиси ҳожиёт ва таҳсиниётдан олдинда туради.

ТЎЛДИРУВЧИЛАРГА ОИД МИСОЛЛАР:

Заруриётларни тўлдирувчилар

намозни жамоат билан адо қилиш;
азон айтиш;

маст қилувчи нарсаларнинг энг ози ҳам ҳаром қилиниши.

Ҳожиётларни тўлдирувчилар

битимларда шартларнинг қўйилиши;
гаровга нарса олиш;
кафиллик талаб қилиш.

Таҳсиниётларни тўлдирувчилар

садақани пок нарсалардан қилиш;
қурбонликка жонлиқнинг афзалини танлаш;
ҳожатхонада гапирмаслик.

Умумий ҳолда мисол келтирадиган бўлсак, инсоннинг бошпанаси бўлиши – заруриёт. Ўша бошпанага кириш учун эшик, ёруғлик тушиши учун дераза бўлиши – ҳожиёт. Мана шу эшик-деразаларнинг гўзал шаклда бўлиши, фойдаланиш учун қулай бўлиши – таҳсиниётдир.

Демак, шариат ҳукмларини жорий қилишдан асосий мақсад инсонларнинг бу ҳаётдаги маслаҳатларини – фойдаларини кўзлаш, юзага чиқаришдир. Шунингдек, “Шариатнинг мақсадлари” деганда, шаръий ҳукмларни жорий қилишдан кўзда тутилган ғоялар тушунилади. Ҳар бир ҳукмнинг ўз мақсади, сир-асрори, ҳикмати бор. Шариат ҳукмларининг ҳар бири фақат ва фақат яхшилиқни жалб қилиш, ёмонликни имкон қадар даф қилиш, дунёнинг ободлиги ва одамларнинг бахту саодатини кўзлашдан иборат (“Мақосид аш-Шариъа”, 2/391).

Демак, ҳар бир шаръий ҳукм кишиларнинг маслаҳатлари ҳисобланган юқоридаги уч асосдан бирини мақсад қилган бўлар экан:

1. Заруриёт.
2. Ҳожиёт.
3. Таҳсиниёт.

Кишиларнинг маслаҳатлари эса улар-

нинг заруриётлари, ҳожиётлари ва таҳси-
ниётларидан иборат. Агар инсонлардаги
мазкур эҳтиёжлар тўлиқ қондирилса, улар-
нинг фойдалари ҳам мукаммал бўлади.

ШАРИАТ МАҚСАДЛАРИНИНГ ТУРЛАРИ ВА УЛАРГА МИСОЛЛАР

Таҳсиनीётлар	Ҳожиётлар	Заруриётлар	Шариат мақсадлари
Тўлдирувчилар	Тўлдирувчилар	Тўлдирувчилар	
Таҳорат олиш	Жамоат бўлиб намоз ўқиш	Намоз	Динни сақлаш
Таҳоратнинг суннатлари	Намозда сафларни текислаш	Азон айтиш	
Ейиш-ичиш одоблари	Лаззатли, тансиқ нарсалардан ейиш	Ноҳақ одам ўлдирмаслик	Жонни сақлаш
Ейишдан олдин дуо қилиш	Исроф қилмаслик	Заруратсиз қурол ўқталмаслик	
Таълим-тарбия одоблари	Мақтаб	Таълим ишлари	Ақлни сақлаш
Олимларни яхши қўриш	Китоб сотиб олиш	Оз бўлса ҳам ақлга зарар етказмаслик	
Эр-хотинлик одоблари	Никоҳ	Зинонинг ҳаром қилиниши	Наслни сақлаш
Эр-хотиннинг бир-бирларини узаро тушунишлари	Эр-хотин ўрталаридаги тенглик	Бегона аёл билан ёлғиз қолмаслик	
Шариат ман қилган нарсаларни сотмаслик	Савдо-сотиқ ишлари	Ўғирлик қилишнинг ҳаром қилиниши	Молни сақлаш
Ароқ сотишнинг ман қилиниши	Алдовнинг ман қилиниши	Судхўрликнинг ман қилиниши	

ЗАРУРИЁТ, ҲОЖИЁТ ВА ТАҲСИНИЁТ ОРАСИДАГИ ТАРТИБ

Юқорида заруриёт, ҳожиёт, таҳсиниёт нима экани айтиб ўтилди.

Яъни, улар орасида энг муҳими заруриёт экан. Чунки у бўлмаса, ҳаёт издан чиқади, ҳамма ёқни тартибсизлик эгаллайди, одамлар боши берк кўчага кириб қоладилар.

Кейинги ўринда ҳожиёт туради. Агар у йўқолса, одамлар қийин аҳволга тушиб қоладилар.

Сўнг эса таҳсиниёт туради. У бўлмаса, ҳаёт тарзига ҳалал етмаса-да, одамлар ҳаёт гўзалликларидан, қулайликлардан бебаҳра бўлиб қоладилар.

Демак, ҳукмларнинг энг муҳими, энг аввал риоя этиладигани – заруриёт, иккинчи даражадагиси ҳожиёт, учинчиси эса таҳсиниётдир.

Таҳсиниёт учун жорий этилган ҳукмлар ҳожиёт учун жорий қилинган ҳукмларни, ҳожиёт учун жорий қилинганлар эса заруриёт учун жорий қилинган ҳукмларни сақлаш ва мукаммаллаштиришга хизмат қилади.

Шунга кўра, агар ҳожиётга зарар бўладиган бўлса, таҳсиниётга риоя этилмайди. Шунингдек, заруриётга ҳалал берадиган

бўлса, ҳожийётга ҳам, таҳсинийётга ҳам риоя қилинмайди.

Масалан, агар беморни даволаш зарурати авратни очишни тақозо қилса, авратни очишга рухсат этилади. Чунки авратни беркитиш таҳсиний, даволаш эса зарурийдир.

Ёки мажбур бўлинса, ҳаром нарсани даво учун ейишга рухсат берилади. Чунки даволаниш ва зарарни даф қилиш зарурий, ҳаром нарсалардан сақланиш эса таҳсинийдир.

БЕШ ЗАРУРАТ

Бутун мақсадларнинг асосини “зарурийёт” ташкил қилар экан, эътиборни ушбу мавзуга қаратамиз.

Аллоҳ таоло инсонни Ўзига ибодат қилиш учун яратди ва бу ишда унга кўмакчи бўлиши учун Коинотни яратди. Ва унга дастуриламал бўлиши учун қонун-қоидаларни белгилаб қўйди. Ва мана шу қонун-қоидалар орқали инсоннинг дунё ва охиратдаги фойдаси, манфаати юзага чиқади. Инсон Аллоҳнинг айтганларини рўёбга чиқариши хотиржам яшаши учун асосан бешта нарсага муҳтож бўлади ва мана шуларни бешта зарурат ёки “зарурийёт” деб номлаймиз. Илмий китобларда булар қуйидаги номлар билан келади:

Ал-Мақосид аз-Зарурийя (Зарурий мақсадлар);

Ал-Масолих аз-Зарурийя (Зарурий фойдалар);

Ал-Куллият ал-Хомс (Беш куллийёт);

Аз-Зарурийят ал-Хомс (Беш зарурият);

Мақосид аш-Шариъат (Шариат мақсадлари).

Яна қайтариб ўтамизки, “шариатнинг мақсадлари” деганда, шариат кўзда тутган ғоялар, Аллоҳ таоло томонидан бандага юкланган вазифалардан кўзда тутилинган ҳикматлар тушунилади (“Ал-Ибҳаж фи шарҳ ал-минҳаж”, 1/15).

Зарурийётларнинг бешта асоси мавжуд, яъни шариат ҳукмларининг асл мақсадлари қуйидагиларга қаратилади:

- 1) динни;
- 2) жонни;
- 3) ақлни;
- 4) наслни;
- 5) молни сақлаш.

Буларга хизмат қиладиган ҳар бир нарса “маслаҳат” ёки “фойда” дейилади. Бунга тескари келадиган ҳар бир нарса “бузғунчилик” ёки “зарар” дейилади. Мана шу беш нарса банда учун энг зарур бўлган инсоний манфаатларни юзага чиқарувчи омиллар ҳисобланади.

Мусулмон киши хотиржам бўлиб, дунёси ва охирати учун яхши амал қилишига, якдил бўлиб, бир-бирини қувватлаб умр кечириши учун мана шу бешта зарурат юзага чиқиши керак. Улар бўлмаган жойда ҳаёт издан чиқади.

НЕГА БЕШТА?

Аслини олганда шариатдаги амалларнинг ва улардан кўзда тутилган мақсадларнинг саноғи йўқ. Аллоҳнинг ҳикматларини инсоннинг ақли тўлиқ қамрай олмайди. Биргина уйланишни мисол келтирсак: уйланиш туфайли одамлар қуда-анда бўлади-лар, янги оилалар пайдо бўлади, насл-насабини давом эттиришга пойдевор қўйилади. Инсоннинг хотиржам бўлиши учун имкон яратилинади. Тўй баҳона олди-бердилар, турмуш туфайли инсонларнинг ҳамкорликлари амалга ошади. Ҳаётга бўлган қарашлари теранлашади ва ҳоказо. Аксинча, унга бепарво бўлиш инсон жинсининг камайишига, йўқолишига олиб келади.

Жамиятда тарқайдиган бузуқчиликлар ҳақида гапирмаса ҳам бўлади. Бу эса шариат кўзда тутган инсон наслини сақлаб қолиш, уни кўпайишига тарғиб қилиш каби мақсадларга тамоман зиддир. Шунингдек,

бандаларнинг фойдаларига ҳам мутлақо зиддир. Бошқа амалларга ҳам худди шу нуқтаи назардан қараш лозим.

Имом Шотибий айтади: “Нафақат Ислом уммати, балки бутун динлар, бутун илоҳий қонунларнинг ушбу беш заруратни асраш учун жорий қилингани масаласида яқдил фикрдалар... Буларнинг айнан бешта экани биргина бобга сиғдириб бўлмайдиган сон-саноксиз далиллар орқали аниқлангандир” (“Мувафакот”, 1/31).

Умуман олганда, мақсадлар сонини чегаралашда олимлар учга бўлинадилар:

1. Мақсадларни бешта билан чегараловчилар.

2. Мақсадларни бештадан оширувчилар ёки камайтирувчилар.

3. Мақсадларни маълум сон билан чегараламаганлар.

Баъзилар олтинчи қилиб “наслни сақлаш” зарурати ёнига “номусни сақлаш” ни ҳам қўшадилар. Оқил инсонлар номуслари йўлида керак бўлса жонларини ва молларини фидо қилганлари учун ҳам “номусни сақлаш” мақсадини “жон” ва “молни сақлаш” мақсади билан бир қаторга қўядилар. Баъзилар эса “наслни сақлаш” ва “номусни сақлаш”ни битта қилиб “насл, номусни сақлаш” деб номлайдилар.

Ҳозирги замон олимларининг баъзилари адолат, эркинлик, тенглик каби мақсадларни юқоридаги заруратлар қаторига киритадилар.

НЕГА ШУНДАЙ ТАРТИБЛАНГАН?

Уламолар шаръий ҳукмларни чуқур ўрганиш орқали заруратларнинг тартибини аниқлашга ҳаракат қилганлар.

Масалан, ўлим билан таҳдид этилган кишига ароқ ичиш мумкинлигидан жонни сақлаш ақлни сақлашдан олдин туриши келиб чиқади. Шариатда зинокорни дарралашда унинг ақлига путур етказиб қўймасликни шарт қилинишидан ақлни сақлаш наслни сақлашдан устунлиги келиб чиқади. Фоҳишалик қилиб пул топишнинг ҳаромлигидан наслни сақлаш молни сақлашдан устунлиги келиб чиқади. Мана шундай солиштиришлар натижасида заруриётларнинг тартиби шаклланади.

Бошқача қилиб айтганда, заруриётларнинг дин, жон, ақл, насл ва мол тартибида келиши шариат ҳукмларини атрофлича ўрганиш орқали келиб чиққан. Уларнинг бундай тартибда келишига аниқ далил йўқ. Улар инсон ҳаётидаги аҳамиятига кўра тартиблангандир. Шунинг учун ҳам олим-

лардан баъзилари ақлни сақлашдан аввал наслни сақлашни олдига қўйганлар. Баъзилари молни сақлашни наслни сақлашдан олдинга қўядилар.

Уламолар заруриётларни тартиблашда уч йўналишда бўлганлар:

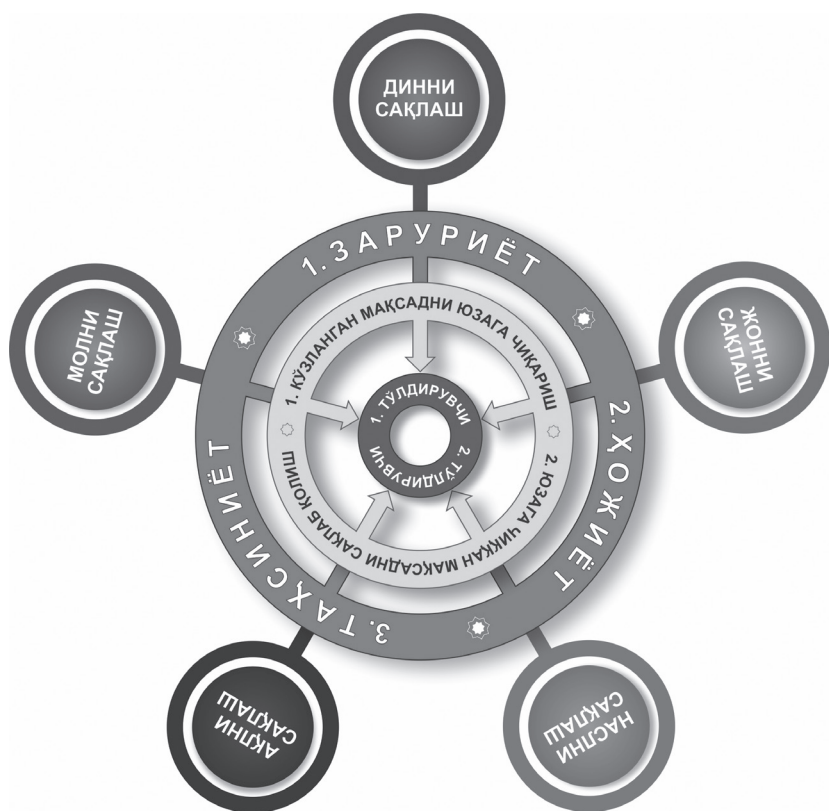
Биринчи йўналишдагилар заруратларни қўшимча тушунтиришларсиз, ортиқча изохларсиз, шунчаки тартиблаган. Бунга Имом Ғаззолийни мисол қилиб кўрсатиш мумкин. У ўз асарида: “Шариатнинг бандаларга нисбатан мақсадлари бештадир: уларнинг динлари, жонлари, ақллари, насллари ва молларини сақлашдир”, дейди (ал-Мустасфа, 1/174).

Иккинчи йўналишдагилар ўз тартиблашларига тушунтиришлар бериб, бир заруратнинг иккинчи заруратдан нима сабабдан олдинда туришига изох берганлар. Бунга Омидий, Шавконий, Қаррофийни мисол қилишимиз мумкин (“Ал-Иҳком фи усулил аҳкам”, 4/275).

Учинчи йўналишдагилар маълум тартибга риоя қилиш йўлидан бормаганлар. Буларга Имом Розий ва Байзовийни мисол қилишимиз мумкин. Улар ўз китобларида заруратларни шунчаки, ҳеч бир тартибсиз санаб ўтганлар холос (“Ал-Маҳсул”, 5/160).

Хулоса шуки, умумий ҳолатдан бошқа пайтда заруратларни бирини иккинчисидан олдинга қўйишнинг аниқ қоидаси йўқ. Зеро, ҳар қандай ҳолатга вазиятни чуқур ўрганиб баҳо берилади.

БЕШ ЗАРУРАТНИНГ АҲАМИЯТИ

Айтиб ўтилганидек, олимлар узоқ ва чуқур изланишлардан сўнг заруриётлар беш нарсадан – дин, жон, ақл, номус ва молдан иборатлигини аниқлашган.

Дин – Аллоҳ таоло томонидан инсонларнинг ўз Яратувчилари билан бўлган алоқаларини тартибга солишлари учун жорий қилинган эътиқодлар, ибодатлар ва муомалаларнинг тўпламидир. Мана шу нарсаларнинг софлигини, бардавомлигини таъминлаш энг асосий заруратдир.

Дин мавжуд бўлгандагина бандалар Раббилари ва аτροφдаги инсонлар билан қандай муносабатда бўлишни ўрганадилар. У бўлмаган жойда нима бўлиши аниқ. Аллоҳ таоло айтади:

وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ

«Мен жин ва инсни фақат Ўзимга ибодат қилишлари учунгина яратдим»
(Зориёт сураси, 56-оят).

Ушбу қисқагина оятда улкан ҳақиқат ўз ифодасини топган, Яъни одамлар ва жинларнинг яратилишидан ягона мақсад Аллоҳга ибодат қилиш экан. Кўпгина исломий тушунчалар қатори “ибодат” тушунчасида

ҳам хатолар содир бўлган. Оқибатда, ҳозирги кунимизда “ибодат” деганда кишилар онгида намоз, рўза, қироат, зикр каби амалларгина намोён бўлади. Тўғри, мазкур амаллар улкан ибодатлардир, буларсиз Исломни тасаввур қилиб бўлмайди. Аммо ушбу тушунча билан юқорида келтириб ўтилган оятимизга мурожаат қиладиган бўлсак, инсонлар ва жинлар бутун умрларини намоз ўқиб, зикр қилиб ўтказмоқлари лозим бўлиб қолади. Чунки инсу жинни Аллоҳ таоло фақат ўзига ибодат қилишлари учун яратгандир.

Намозу рўза, зикру тиловатдан бошқа ишга қўл урган банда, юқоридаги тушунча бўйича, Аллоҳнинг иродасига қарши чиққан осий бўлади.

Ҳолбуки, бошқа оятларда Аллоҳ таоло бандаларини ер юзини обод қилишга, оила қуришга ва бошқа ишларга буюрган. Инсонни Ўзининг ер юзидаги халифаси (ўринбосари) деб эълон қилган. Демак, “ибодат” маъносининг бошқача талқини ҳам бўлиши керак.

Келинг, ибодатнинг луғавий ҳамда истилоҳий маъносини ўрганиб чиқайлик-чи, қандай натижага эришар эканмиз. “Ибодат” сўзи араб тилида бўйсунуш, ўзини паст тутиш, итоат этиш ва амрни бажариш,

муҳаббат қўйиш маъноларини англатади. Демак, ҳар бир ишда Аллоҳга бўйсунуш, итоат қилиш, Аллоҳнинг амрларини бажариш, ҳузурида ўзини паст олиш, Уни севиш Аллоҳга ибодат қилишни англатар экан.

Уламолар истилоҳида эса Аллоҳга яқинлик ҳосил қилиш учун қилинадиган ҳар бир иш ибодатдир. Алоҳида таъкидлаб айтмоқ лозимки, намоз, рўза, ҳаж, закот каби амаллар Исломининг негизини ташкил этадиган улкан ибодатлардир. Буларсиз инсон мусулмон бўлиши қийин. Бу ерда хато “ибодат” маъносини фақат мазкур амалларга боғлаб қўйишдадир. Шунинг учун одам намоз ўқиётганда ўзини Аллоҳнинг ҳузурида ҳис қилади-ю, касб билан шуғулланаётганда Аллоҳга номаъқул иш қилаётгандек ҳис қилади. Ибодат маъносини тўғри тушунадиган бўлсак, бу ҳозиргидан кенг ва комил тушунча экани маълум бўлади. Ҳар бир ишимизни шариатта мос қилиб, Аллоҳнинг амрига, Пайғамбар алайҳиссаломнинг суннатларига мувофиқ олиб борсак, амалларимиз ибодатга айланади, савоб ўрнига ўтади. Бунинг учун икки асосий шартга амал қилмоқ зарур:

1. Ҳар бир иш Қуръон ёки суннатта мувофиқ бўлмоғи лозим.
2. Ҳар бир ишни қилиш ёки тарк этишда Аллоҳнинг розилигини ишташ керак.

Юқоридагиларни мулоҳаза қилиб кўрсак, барча қолган мақсадлар мана шу улуг мақсадга, яъни динни сақлашга хизмат қилишини англаймиз.

Энди жонни сақлаш мақсадига келсак, жонни, инсон ҳаётини муҳофаза қилиш шариатнинг бош мақсадларидан биридир. Чунки ҳар қандай амал жоннинг омонлигига, инсон саломатлигига бориб тақалади. Ҳаёти муҳофаза этилмаган одамдан ҳеч нарса кутиб бўлмайди.

Ақл ҳам инсон ҳаёти учун энг зарур ҳисобланади. Усиз инсоннинг ҳайвонлардан фарқи қолмайди. Ҳеч қандай эътиқод ёки амал ақлсиз бўлмайди.

Номус инсон ўзини бахтли ҳис қилиши учун ўта муҳим нарсадир. Одамлар номусларини ҳимоя қилиш йўлида керак бўлса қўлларига қурол ҳам оладилар.

Мол-мулк дунё ҳаётининг обод бўлиши учун керакли воситадир. Айниқса, ҳозирги вақтда мол-мулкнинг аҳамияти барчага маълум.

Демак, мақсадларни – заруратларни билиш орқали шаръий ҳукмларнинг ҳикматларини англаймиз, ўзимизни ўйлантирган янги масалаларга жавоб топамиз. Кўринишидан бир-бирига тескари келган ҳукмларни ўзаро мувофиқлаштирамиз.

БЕШ ЗАРУРАТГА ДАЛОЛАТ ҚИЛУВЧИ ОЯТЛАР

قُلْ تَعَالَوْا أَتْلُ مَا حَرَّمَ رَبُّكُمْ عَلَيْكُمْ أَلَّا تُشْرِكُوا بِهِ
شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ مِنْ
إِمْلَاقٍ نَحْنُ نَرْزُقُكُمْ وَإِيَّاهُمْ وَلَا تَقْرَبُوا الْفَوَاحِشَ
مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ
اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ ذَلِكُمْ وَصَّاكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ.
وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ حَتَّى يَبْلُغَ
أَشُدَّهُ وَأَوْفُوا بِالْكَيْلِ وَالْمِيزَانِ بِالْقِسْطِ لَا نَكْلِفُ
نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا وَإِذَا قُلْتُمْ فَاعْدِلُوا وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَى
وَبِعَهْدِ اللَّهِ أَوْفُوا ذَلِكُمْ وَصَّاكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ.
وَأَنَّ هَذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا فَاتَّبِعُوهُ وَلَا تَتَّبِعُوا
السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ عَنْ سَبِيلِهِ ذَلِكُمْ وَصَّاكُمْ بِهِ
لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ

«Айтинг: «Келинглар, Парвардигорин-
гиз сизларга ҳаром қилган нарсаларни
тиловат қилиб берган: у Зотга бирон
нарсани шерик қилмангиз; ота-онага
яхшилик қилингиз; болаларингизни
камбағалликдан (қўрқиб) ўлдирмангиз –
сизларни ҳам, уларни ҳам биз ризқлан-
тируرمىз – бузуқ ишларнинг ошкораси-

га ҳам, маҳфийсига ҳам яқинлашмангиз; Аллоҳ (ўлдиришни) ҳаром қилган бирон жонни ўлдирмангиз, магар ҳақ билан (яъни қасос олиш учун ё муртад бўлгани ё зино қилгани учун шариат ҳукми билан ўлдиришингиз мумкин). Шояд ақл юргизарсизлар, деб (Аллоҳ) сизларни мана шу нарсаларга буюрди. Етимнинг молига то у вояга етгунича фақат энг чиройли йўл билангина яқинлашингиз! Ўлчов ва тарозини адолат билан тўла тортингиз! Биз ҳеч бир жонни тоқатидан ташқари насага таклиф қилмаймиз. Сўзлаганингизда (гувоҳлик берганингизда), гарчи қариндошларингиз(га қарши) бўлса ҳам, адолат қилингиз! Аллоҳга берган аҳдингизга вафо қилингиз! Шояд эслатма (насихат) олурсизлар, деб (Аллоҳ) сизларни мана шу насага буюрди. Албатта мана шу менинг тўғри йўлимдир. Бас, унга эргашинглар! (Бошқа) йўлларга эргашмангизки, улар сизларни унинг йўлидан узиб қўяр. Шояд тақво қилсангизлар, деб (Аллоҳ) сизларни мана шу нарсаларга буюради» (Анъом сураси, 151–153-оятлар).

1. "... У зотга бирон нарсани шерик қилмангиз..." – ушбу оят динни сақлаш мақсадига далолат қилади.

2. "... болаларингизни камбағалликдан (қўрқиб) ўлдирмангиз..." – ушбу оят жонни сақлаш мақсадига далолат қилади.

3. "... бузуқ ишларнинг ошкорасига ҳам, махфийсига ҳам яқинлашмангиз..." – ушбу оят наслни сақлаш мақсадига далолат қилади.

4. "Етимнинг молига то у вояга етгунича фақат энг чиройли йўл билангина яқинлашингиз!" – ушбу оят молни сақлаш мақсадига далолат қилади.

5. Юқоридаги илоҳий буйруқларни фақатгина ақли бор инсонгина бажара олишини мулоҳаза қилсак, бу ақлни сақлаш мақсадига далолат қилишини англаймиз.

وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا
إِمَّا يَبْلُغَنَّ عِنْدَكَ الْكِبَرَ أَحَدُهُمَا أَوْ كِلَاهُمَا فَلَا تَقُلْ
لَهُمَا أُفٍّ وَلَا تَنْهَرُهُمَا وَقُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا. وَاخْفِضْ
لَهُمَا جَنَاحَ الذُّلِّ مِنَ الرَّحْمَةِ وَقُلْ رَبِّ ارْحَمْهُمَا كَمَا
رَبَّيَانِي صَغِيرًا. رَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَا فِي نُفُوسِكُمْ إِنْ تَكُونُوا
صَالِحِينَ فَإِنَّهُ كَانَ لِلْأَوَّابِينَ غَفُورًا. وَآتِ ذَا الْقُرْبَىٰ
حَقَّهُ وَالْمِسْكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَلَا تَبْذُرْ نَبْذِيرًا. إِنَّ
الْمُبْذِرِينَ كَانُوا إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ وَكَانَ الشَّيْطَانُ
لِرَبِّهِ كَفُورًا.

وَأَمَّا تَعْرِضَنَ عَنْهُمْ ابْتِغَاءَ رَحْمَةٍ مِنْ رَبِّكَ تَرْجُوهَا فَقُلْ
لَهُمْ قَوْلًا مَيْسُورًا. وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَىٰ عُنُقِكَ
وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعُدَ مَلُومًا مَحْسُورًا. إِنَّ
رَبَّكَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ إِنَّهُ كَانَ بِعِبَادِهِ
خَبِيرًا بَصِيرًا. وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ خَشْيَةً إِمْلَاقٍ نَحْنُ
نَرْزُقُهُمْ وَإِيَّاكُمْ إِنَّ قَتْلَهُمْ كَانَ خِطْئًا كَبِيرًا. وَلَا تَقْرَبُوا
الزَّوْجَ إِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً وَسَاءَ سَبِيلًا. وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ
الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَمَنْ قُتِلَ مَظْلُومًا فَقَدْ جَعَلْنَا
لَوْلِيهِ سُلْطَانًا فَلَا يُسْرِفُ فِي الْقَتْلِ إِنَّهُ كَانَ مَنْصُورًا.
وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ حَتَّىٰ يَبْلُغَ
أَشُدَّهُ وَأَوْفُوا بِالْعَهْدِ إِنَّ الْعَهْدَ كَانَ مَسْئُولًا. وَأَوْفُوا
الْكَيْلَ إِذَا كِلْتُمْ وَزِنُوا بِالْقِسْطَاسِ الْمُسْتَقِيمِ ذَلِكَ
خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا. وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنَّ
السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا.
وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا إِنَّكَ لَنْ تَخْرِقَ الْأَرْضَ وَلَنْ
تَبْلُغَ الْجِبَالَ طُولًا. كُلُّ ذَلِكَ كَانَ سَيِّئُهُ عِنْدَ رَبِّكَ
مَكْرُوهًا.

«(Эй инсон), Парвардигоринг назди-
да, сизларга ёлғиз Унинг Ўзига ибодат
қилишларингизни ҳамда ота-онага ях-
шилиқ қилишларингизни амр этди.
Агар у икковидан бири ёки ҳар иккиси

сенинг қўл остингда кексалик ёшига етсалар, уларга қараб «уф» тортма ва уларнинг (сўзларини) қайтарма! Уларга (доимо) яхши сўз айт! Улар учун меҳрибонлик билан хорлик қанотини паст тут – ҳокисор бўл ва: «Парвардигорим, мени (улар) гўдаклик чоғимдан тарбиялаб-ўстирганларидек, сен ҳам уларга раҳм-шафқат қилгин», деб (ҳақларига дуо қил)! (Эй инсонлар), Парвардигорингиз дилларингиздаги сирларингизни жуда яхши билгувчидир. Агар сизлар яхши бўлсангизлар (яъни, ота-оналарингизнинг ҳуқуқларини таниб, уларга меҳрибон бўлсангизлар, албатта Аллоҳ билмасдан қилган гуноҳларингизни мағфират қилур). Зеро, у тавба қилгувчиларни мағфират этгувчи бўлган зотдир. (Эй Муҳаммад алайҳиссалом), қавми-қариндошга, мискин ва йўловчиларга (хайру эҳсон қилиш билан) уларнинг ҳақларини адо этинг ва исрофгарчиликка йўл қуйманг! Чунки исроф қилгувчилар шайтонларнинг дўстлари бўлган кимсалардир. Шайтон эса Парвардигорга бутунлай кофир бўлгандир. Агар сиз Парвардигорингиз томонидан бўладиган марҳаматдан умидвор ҳолингизда (ҳозир қўлингизда бўлмагани сабабли хайру

эҳсон қилиш имконини топмай), улардан (яъни, қавм-қариндош, мискин ва йўловчиларга хайр-эҳсон қилишдан ҳозирча) юз ўгирадиган бўлсангиз, у ҳолда уларга юмшоқ сўз айтинг! (Бахиллик билан) кўлингизни бўйнингизга боғлаб ҳам олманг! (Исрофгарчилик қилиш билан) уни бутунлай ёзиб ҳам юборманг! Акс ҳолда, маломат ва ҳасратда қолурсиз. Шубҳасиз, Парвардигорингиз ўзи хоҳлаган кишиларнинг ризқини кенг қилур ва (ўзи хоҳлаган кишиларнинг ризқини) танг қилур. Албатта, у бандаларидан огоҳ ва (уларни) кўриб тургувчи бўлган зотдир. (Эй инсонлар), болаларингизни йўқчиликдан қўрқиб ўлдирмангизлар – уларга ҳам, сизларга ҳам биз ўзимиз ризқ берурмиз. Уларни ўлдирмоқ, шак-шубҳасиз, катта хатодир. Зинога яқинлаша кўрманглар! Чунки бу бузуқликдир – энг ёмон йўлдир. Аллоҳ (ўлдиришни) ҳаром қилган жонни (яъни, қатл этишга мустаҳиқ бўлмаган жонни ноҳақ) ўлдирмангиз. Магар ҳақ (шаръий қонун) билангина ўлдиришларингиз мумкиндир. Кимки мазлум бўлган ҳолда (яъни, ноҳақ) ўлдирилса, биз унинг эгаси – вориси учун (қасос олишга) салтанат-ҳуқуқ бергандирмиз. Бас, у (қотилни) ўлди-

ришда ҳаддан ошмасин (яъни, қотилнинг ўрнига бошқа бировни ўлдирмасин, ё бир кишининг муқобилига икки кишини ўлдирмасин, ёки қотилни ўлдиришда унинг қулоқ-бурнини кесмасин)! **Зеро, у** (Аллоҳ томонидан қотилнинг устига) **ғолиб қилинган зотдир. Етимнинг молига то у ба­лоғат ёшига етгунича яқинлашманглар, магар энг чиройли йўсинда** (унга бирон зиён етказмасдан яқинлашинглар – тасар­руф қилинлар)! **Аҳдга вафо қилинлар! Зеро, аҳду паймон** (қиймат куни) **масъул бўлинадиган ишдир.** (Ўрталарингиздаги олди-берди, савдо-сотикдан бирон нар­сани) **ўлчаган вақтларингизда ўлчовни тўла-тўкис қилинлар ва тўғри тарозу билан тортинглар! Мана шу энг яхши ва энг чиройли ечим-ҳукмдир.** (Эй инсон), **ўзинг аниқ билмаган нарсага эргашма, чунки қулоқ, кўз, дил – буларнинг бар­часи тўғрисида** (ҳар бир инсон) **масъул бўлур** (яъни, эшитган, кўрган ва ишонган ҳар бир нарсаси учун киши қиймат кунида жавоб беради). **Ер юзида кибр-ҳаво билан юрмагин! Чунки сен** (оёқларинг билан) **ҳаргиз ерни тешиб** (унинг тубига) **кетол­майсан ва бўйи бастда тоғларга етол­майсан.** (Бас, бу қадар ожиз экансан, нечун кибру ҳаво қилурсан?!) **Буларнинг** (яъни,

юқоридаги оятларда ман этилган нарсаларнинг) **барчаси Парвардигорингиз наздида макруҳ бўлган гуноҳлардир»** (Исро сураси, 23–38-оятлар).

1. “Парвардигоринг наздида, сизларга ёлғиз Унинг Ўзига ибодат қилишларингизни...” – ушбу оят динни сақлаш мақсадига далолат қилади.

2. “Аллоҳ (ўлдиришни) ҳаром қилган жонни (яъни, қатл этишга мустаҳиқ бўлмаган жонни ноҳақ) ўлдирмангиз...” – ушбу оят жонни сақлаш мақсадига далолат қилади.

3. “Зинога яқинлаша кўрманглар! Чунки (бу) бузуқликдир – энг ёмон йўлдир” – ушбу оят наслни сақлаш мақсадига далолат қилади.

4. “...қавми-қариндошга, мискин ва йўловчига (хайру эҳсон қилишдан ҳозирча) юз ўгирадиган бўлсангиз, у ҳолда уларга юмшоқ сўз айтинг! (бахиллик билан) қўлингизни бўйнингизга боғлаб олманг! – ушбу оят молни сақлаш мақсадига далолат қилади.

5. Юқоридаги илоҳий буйруқларни фақатгина ақли бутун инсонгина бажара олишини мулоҳаза қилсак, бу ақлни сақлаш мақсадига далолат қилади.

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا جَاءَكَ الْمُؤْمِنَاتُ يُبَايِعْنَكَ عَلَى
أَنْ لَا يُشْرِكْنَ بِاللَّهِ شَيْئًا وَلَا يَسْرِقْنَ وَلَا يَزْنِينَ
وَلَا يَقْتُلْنَ أَوْلَادَهُنَّ وَلَا يَأْتِينَ بِهَتَّانٍ يَفْتَرِيهِ بَيْنَ
أَيْدِيهِنَّ وَأَرْجُلِهِنَّ وَلَا يَعْصِيَنَّ فِي مَعْرُوفٍ فَبَايِعْنَنَّ
وَاسْتَغْفِرْ لَهُنَّ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

«Эй Пайғамбар (алайҳиссалом), қачон Сизнинг олдингизга мўъминалар келишиб, Сизга ўзларининг Аллоҳга бирон нарсани шерик қилмасликларига, ўғирлик қилмасликларига, зино қилмасликларига, (камбағаллик ёки шарманда бўлишдан қўрқиб) ўз болаларини ўлдирмасликларига ва қўл-оёқлари ўртасида тўқиб оладиган бўҳтонни қилмасликларига (яъни, фарзандсизлик сабабли ўз эрларидан ажралиб қолмаслик учун бирон ташландиқ болани топиб, гўё у қўл-оёқлари ўртасидан чиққандек, яъни, ўзлари туққандек эрларига: «Мана шу бола сендан бўлди», деб бўҳтон қилмасликка) ҳамда бирон яхши ишда Сизга итоатсизлик қилмасликларига қасамёд қилсалар, Сиз уларнинг қасамёдларини қабул қилинг ва улар учун Аллоҳдан мағфират сўранг!

Албатта Аллоҳ Мағфиратли, Меҳрибон-дир» (Мумтаҳана сураси, 12-оят).

1. "... Аллоҳга бирон нарсани шерик қилмасликларига..." – ушбу оят динни сақлаш мақсадига далолат қилади.

2. "... (камбағаллик ёки шарманда бўлишдан қўрқиб) ўз болаларини ўлдирмасликларига..." – ушбу оят жонни сақлаш мақсадига далолат қилади.

3. "... зино қилмасликларига..." – ушбу оят наслни сақлаш мақсадига далолат қилади.

4. "... ўғирлик қилмасликларига..." ушбу оят молни сақлаш мақсадига далолат қилади.

5. Юқоридаги илоҳий буйруқларни фақатгина ақли бор инсонгина бажара олишини мулоҳаза қилсак, бу ақлни сақлаш мақсадига далолат қилади.

Ушбу Қуръон оятларида беш заруратнинг эътиборга олингани аниқ қўриниб турибди.

БЕШ ЗАРУРАТНИНГ ҲАР БИРИГА АЛОҲИДА ДАЛОЛАТ ҚИЛУВЧИ ОЯТЛАР

Динни сақлашга далолат қилувчи оятлар:

وَمَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ الْإِسْلَامِ دِينًا فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ وَهُوَ فِي
الْآخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ

«Кимда-ким исломдан ўзга дин истаса,
бас (унинг «дини» Аллоҳ ҳузурида) ҳаргиз
қабул қилинмайди ва у охиратда зиён
кўргувчилардандир» (Оли Имрон сураси,
85-оят).

42

إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ وَمَا اخْتَلَفَ الَّذِينَ أُوتُوا
الْكِتَابَ إِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْعِلْمُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ وَمَنْ
يَكْفُرْ بِآيَاتِ اللَّهِ فَإِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ

«Албатта, Аллоҳ наздидаги (мақбул бўладиган) дин Ислом динидир. Аҳли китоблар (яхудий ва насронийлар) уларга (Ислом ва Муҳаммад алайҳиссаломнинг ҳақ пайғамбарлиги ҳақида) аниқ билим-ҳужжат келганидан кейин фақат ўзаро ҳасад-адоват қилганлари сабаблигина талашиб-тортишдилар. Ким Аллоҳнинг оятларига кофир бўлса, бас, албатта Ал-

лоҳ тез ҳисоб-китоб қилгувчи Зотдир»
(Оли Имрон сураси, 19-оят).

حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَالدَّمُ وَلَحْمُ الْخِزْيَرِ وَمَا
أَهْلَ لِغَيْرِ اللَّهِ بِهِ وَالْمُنْخَنِقَةُ وَالْمَوْقُوذَةُ وَالْمُتَرَدِّيَةُ
وَالنَّطِيحَةُ وَمَا أَكَلَ السَّبْعُ إِلَّا مَا ذَكَّيْتُمْ وَمَا ذُبِحَ
عَلَى النُّصُبِ وَأَنْ تَسْتَقْسِمُوا بِالْأَزْلَامِ ذَلِكُمْ فِسْقٌ
الْيَوْمَ يَنْسَى الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ دِينِكُمْ فَلَا تَخْشَوْهُمْ
وَاخْشَوْنِ الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتِمَمْتُ عَلَيْكُمْ
نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا فَمَنِ اضْطُرَّ فِي
مَخْمَصَةٍ غَيْرَ مُتَجَانِفٍ لِإِثْمٍ فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

«Сизларга ўлакса, қон, тўнғиз гўшти,
Аллоҳдан бошқа бировнинг йўлида сў-
йилган нарса, бўғилиб ўлган, уриб ўл-
дирилган, (баланд жойдан) қулаб ўлган,
(бошқа бирон ҳайвон билан) сузишиб ўл-
ган ва йиртқич ҳайвон тишлаб ўлдир-
ган ҳайвонлар ҳаром қилинди. Магар,
(бу жонворларни жони чиқмасдан туриб)
сўйиб юборишга улгуриб қолган бўл-
сангиз, (ҳалолдир). Яна (сиғиниш учун)
тиклаб қўйилган бутларга атаб сўйилган
ҳайвонлар (гўштини истеъмол қилиш) ва
(фол) чўпларидан қисматингизни сўра-
шингиз (ҳам сизларга ҳаром қилинди).

Зотан, бу ишларингиз итоатсизликдир. Бугун энди кофир бўлган кимсаларнинг сизларни динингиздан (чиқаришдан) умидлари узилди. Бас, сизлар улардан кўрқмангиз, Мендан кўрқингиз! Бугун Мен сизлар учун динингизни комил қилдим (сизларни динсизлик зулматларидан иймон нурига чиқариш билан) мен сизларга неъматимни тўкис қилиб бердим ва сизлар учун Исломни дин қилиб танладим (Яъни, исломдан бошқа динлар Аллоҳ ҳузурида мақбул эмас). Энди кимки очарчиликда, гуноҳ томонга оғмаган ҳолида (мазкур ҳаром қилинган нарсаларни ейишга) мажбур бўлса, (Аллоҳ кечирар). Зеро, Аллоҳ Мағфиратли, Меҳрибондир» (Моида сураси, 3-оят).

وَلَقَدْ بَعَثْنَا فِي كُلِّ أُمَّةٍ رَسُولًا أَنِ اعْبُدُوا اللَّهَ
وَاجْتَنِبُوا الطَّاغُوتَ فَمِنْهُمْ مَنْ هَدَى اللَّهُ وَمِنْهُمْ مَنْ
حَقَّتْ عَلَيْهِ الضَّلَالَةُ فَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا
كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكَذِّبِينَ

«Аниқки, биз ҳар бир умматга: «Аллоҳга ибодат қилинглار ва шайтондан йироқ бўлинглар», (деган ваҳий билан) бир пайғамбар юборганмиз. Шунда улар

(ўша умматлар) орасида Аллоҳ ҳидоят қилган зотлар ҳам, шунингдек, чекларига йўлдан озишлик тушган кимсалар ҳам бўлган. Бас, ер юзида сайру-саёҳат қилиб, (ўз пайғамбарларини) ёлғончи қилган кимсаларнинг оқибатлари қандай бўлганини кўринглар» (Наҳл сураси, 36-оят).

ادْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ
وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ
إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ
بِالْمُهْتَدِينَ

45

«(Эй, Муҳаммад алайҳиссалом), Парвардигорингизнинг йўлига – динига донолик – ҳикмат ва чиройли панд-насихат билан даъват қилинг! Улар (сиз билан талашиб-тортишадиган кимсалар) билан энг гўзал йўлда мужодала-мунозара қилинг! Албатта, Парвардигорингизнинг ўзи унинг йўлидан озган кимсаларни жуда яхши билур ва у зот ҳидоят топгувчи кимсаларни ҳам жуда яхши билур» (Наҳл сураси, 125-оят).

Жонни сақлашга далолат қилувчи оятлар:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ
إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ
وَلَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا

«Эй мўъминлар, молларингизни ўр-
таларингизда (ўғрилик, қароқчилик, су-
дхўрлик, порахўрлик, қимор каби) ноҳақ
йўллар билан емангиз. Балки ўзаро ри-
золик билан бўлган савдо-сотиқ орқали
(мол-дунё касб қилингиз). Бир-бирларин-
гизни (яъни, мўъмин мўъминни) ўлдир-
мангиз. Албатта Аллоҳ сизларга меҳри-
бон бўлган Зотдир» (Нисо сураси, 29-оят).

46

وَأَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ
وَأَحْسِنُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ

«Аллоҳ йўлидаги (кураш учун молла-
рингизни) сарфланглар! Ва (бахиллик қи-
лиш билан) ўзингизни ҳалокатга ташла-
манг! Яхшилик қилинг! Албатта, Аллоҳ
яхшилик қилувчиларни севади» (Бақара
сураси, 195-оят).

قُلْ تَعَالَوْا أَتْلُ مَا حَرَّمَ رَبِّيَ عَلَيْكُمْ أَلَّا تُشْرِكُوا بِهِ
شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ مِنْ

إِمْلَاقٍ نَحْنُ نَرْزُقُكُمْ وَإِيَّاهُمْ وَلَا تَقْرَبُوا الْفَوَاحِشَ مَا
ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ
إِلَّا بِالْحَقِّ ذَلِكُمْ وَصَّاكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ

«Айтинг: «Келингла, Парвардигорин-
гиз сизларга ҳаром қилган нарсаларни
тиловат қилиб берган: у Зотга бирон
нарсани шерик қилмангиз; ота-онага
яхшилик қилингиз; болаларингизни
камбағалликдан (қўрқиб) ўлдирмангиз –
сизларни ҳам, уларни ҳам биз ризқлан-
тирурмиз – бузуқ ишларнинг ошкораси-
га ҳам, маҳфийсига ҳам яқинлашмангиз;
Аллоҳ (ўлдиришни) ҳаром қилган бирон
жонни ўлдирмангиз, магар ҳақ билан
(яъни, қасос олиш учун ё муртад бўлгани
ё зино қилгани учун шариат ҳукми билан
ўлдиришингиз мумкин). Шояд ақл юрги-
зарсизлар, деб (Аллоҳ) сизларни мана
шу нарсаларга буюрди» (Анъом сураси,
151-оят).

وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ أَنْ يَفْتُلَ مُؤْمِنًا إِلَّا خَطَأً وَمَنْ قَتَلَ
مُؤْمِنًا خَطَأً فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ وَدِيَّةٌ مُسَلَّمَةٌ إِلَى
أَهْلِهِ إِلَّا أَنْ يَصَدَّقُوا فَإِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ عَدُوٍّ لَكُمْ وَهُوَ
مُؤْمِنٌ فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ وَإِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ بَيْنَكُمْ

وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقُ فِدْيَةٍ مُسَلَّمَةٌ إِلَى أَهْلِهِ وَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ
مُؤْمِنَةٍ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ تَوْبَةً
مِنَ اللَّهِ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا

«Мўъмин мўъминни фақат билмаган ҳолдагина ўлдириб қўйиши мумкин. Ким бир мўъминни билмай ўлдириб қўйса, у бир мўъмин қулни озод қилиши ва марҳумнинг эгаларига – агар кечиб юбормасалар – хун тўлаши вожибдир. Агар марҳум ўзи мўъмин бўлиб, сизларга душман қавмдан бўлса, фақат бир мўъмин қулни озод қилиши вожиб. Агар у сизлар билан сулҳ тузган қавмдан бўлса, унинг эгаларига хун тўлаш ва бир мўъмин қулни озод қилиш лозим. Бас, ким (озод қилиш учун бир қул) топишга қодир бўлмаса, Аллоҳга тавба қилиб, муттасил икки ой рўза тутмоғи лозим. Аллоҳ билим ва ҳикмат эгаси бўлган Зот-дир» (Нисо сураси, 92-оят).

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلَى
الْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْأُنْثَى بِالْأُنْثَى فَمَنْ
عُفِيَ لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ فَاتَّبَاعْ بِالْمَعْرُوفِ وَأَدَاءٌ
إِلَيْهِ بِإِحْسَانٍ ذَلِكَ تَخْفِيفٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَرَحْمَةٌ فَمَنْ

اعْتَدَى بَعْدَ ذَلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ أَلِيمٌ

«Эй мўъминлар, сизларга ўлдирилган кишилар учун озод киши муқобилига озод кишидан, қул учун қулдан, аёл киши учун аёлдан қасос олиш фарз қилинди. Энди кимга биродари томонидан бировз афв қилинса (яъни, қотилдан қасос олиш ўрнига товон олишга рози бўлинса), у ҳолда яхшилик билан бўйсунуш ва унга чиройли суратда (товон) тўлаш лозимдир. Бу (ҳукм) Парвардигорингиз томонидан (берилган) енгиллик ва раҳм-шафқатдир. Бас, кимки шундан кейин ҳаддан ошса (масалан, товон тўлагандан кейин ҳам қотилни ўлдирса), унинг учун аламли азоб бордир» (Бақара сураси, 178-оят).

**Ақлни сақлашга далолат
қилувчи оятлар**

اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ. خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ.
اقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ. الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ. عَلَّمَ الْإِنْسَانَ
مَا لَمْ يَعْلَمْ.

«(Эй Муҳаммад алайҳиссалом, Сиз ўзингизга нозил бўладиган Қуръонни барча мавжудотни) **яратган Зот бўлмиш Парвардигорингиз номи билан** (бошлаб) **ўқинг! У инсонни лахта қондан яратган** (Зотдир). **Ўқинг! Сизнинг Парвардигорингиз** (инсониятга) қаламни (яъни, ёзишни — хатни) **ўргатган ўта Карамли Зотдир. У Зот инсонга унинг билмаган нарсаларини ўргатди**» (Алақ сураси, 1–5-оятлар).

أَمْ تَحْسَبُ أَنَّ أَكْثَرَهُمْ يَسْمَعُونَ أَوْ يَعْقِلُونَ إِنْ هُمْ إِلَّا كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ سَبِيلًا

50

«Ёки Сиз уларнинг кўпларини (ҳақ сўзни) тинглай оладилар ё англай оладилар деб ўйлайсизми?! (Ундоқ эмас, зеро), улар (Ҳақни англамасликларида) ҳеч нарса эмаслар, магар чорва ҳайвонлари кабидирлар. Йўқ, улар янада йўлдан озганроқ кимсалардир!» (Фурқон сураси, 44-оят).

اللَّهُ الَّذِي رَفَعَ السَّمَاوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ يَجْرِي لِأَجَلٍ مُّسَمًّى يُدَبِّرُ الْأَمْرَ يُفَصِّلُ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ بِلِقَاءِ رَبِّكُمْ تُوقِنُونَ

«Аллоҳ осмонларни сизлар кўргудек устунларсиз кўтариб қўйган, сўнгра ўз аршига ўрнашган Зотдир. У Зот қуёш ва ойни (ўз амрига) бўйсунтирди. Уларнинг ҳар бири муайян муддатгача (яъни, қиёмат қойим бўлгунича) сайр қиладилар. (Аллоҳ) барча ишнинг тадбирини қилур ва сизлар (қиёмат кунида) Парвардигорингизга рўбарў бўлишга иймон келтиришингиз учун ўз оятларини муфассал баён қилур» (Раъд сураси, 2-оят).

وَهُوَ الَّذِي مَدَّ الْأَرْضَ وَجَعَلَ فِيهَا رَوَاسِي وَأَنْهَارًا وَمِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ جَعَلَ فِيهَا زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ يُغْشِي اللَّيْلَ النَّهَارَ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ. وَفِي الْأَرْضِ قِطْعٌ مُتَجَاوِرَاتٌ وَجَنَّاتٌ مِنْ أَعْنَابٍ وَزَرْعٌ وَنَخِيلٌ صِنْوَانٌ وَغَيْرُ صِنْوَانٍ يُسْقَى بِمَاءٍ وَاحِدٍ وَنُفِضَ لِبَعْضِهَا عَلَى بَعْضٍ فِي الْأُكُلِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ.

«Бу ерда бир-бирига қўшни бўлган бўлак-бўлак (яъни, бири унумдор бўлса, бири шўр ерлар), узумзор боғлар, экинзорлар ва шоҳлаб кетган-шоҳламаган хурмолар бўлиб, (уларнинг ҳаммаси ҳам) бир сув билан суғорилаур. (Лекин) биз

уларнинг айримларидан айримларини таъмлироқ-ейишлироқ қилиб қўюрмиз. Албатта, бунда ҳам ақл юргизадиган қавм учун (Аллоҳнинг қудратига далолат қиладиган очиқ) **оят-ибратлар бордир»** (Раъд сураси, 4-оят).

هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً لَكُمْ مِنْهُ شَرَابٌ وَمِنْهُ شَجَرٌ فِيهِ تُسِيمُونَ. يُنْبِتُ لَكُمْ بِهِ الزَّرْعَ وَالزَّيْتُونَ وَالنَّخِيلَ وَالْأَعْنَابَ وَمِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ. وَسَخَّرَ لَكُمْ الَّيْلَ وَالنَّهَارَ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ وَالنُّجُومَ مُسَخَّرَاتٌ بِأَمْرِهِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ.

«У осмондан сизлар учун ичимлик бўлган сувни ёғдирган Зотдир. Сизлар (хайвонларингизни) боқадиган дов-дахрафтлар (ўт-ўланлар) ҳам ўша (сувдан ичар). У Зот сизлар учун ўша (сув) ёрдамида (турли) экинларни, зайтун, хурмо, узум ва барча меваларни ундириб-ўстирур. Албатта, бу нарсада (яъни, бир хил сув ёрдамида рангу рўйи, таъму лаззати бошқа-бошқа бўлган мева-чеваларнинг униб-ўсишида) **тафаккур қиладиган қавм учун оят-ибрат бордир. У Зот сизлар (бе-**

каму кўст ҳаёт кечиришингиз учун) **кеча ва кундузни, қуёш ва ойни** (бир тартибга солиб) **бўйсундириб қўйди.** (Барча) **юлдуз – сайёралар ҳам Унинг амрига бўйсундирилгандир.** Албатта, бу нарсада ақл юргизадиган қавм учун оят-ибратлар бордир» (Наҳл сураси, 10–12-оятлар).

وَمِنْ آيَاتِهِ يُرِيكُمْ الْبَرْقَ خَوْفًا وَطَمَعًا وَيُنْزِلُ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَيُخْرِجُ بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ

«Унинг оятларидан (яна бири) – У Зот сизларга (момақалдиरोқдан) қўрққан ва (ёмғир ёғишидан) умидвор бўлган ҳолларингизда чақмоқни кўргизур ва осмондан сув(ёмғир) ёғдириб, унинг ёрдамида ерни, ўлганидан сўнг тирилтирур. Албатта, бунда ақл юргизадиган қавм учун оят-ибратлар бордир» (Рум сураси, 24-оят).

*Номус ва наслни сақлашга
далолат қилувчи оятлар*

وَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُقْسِطُوا فِي الْيَتَامَىٰ فَانكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ مَثْنَىٰ وَثُلَاثَ وَرُبَاعَ فَإِنْ خِفْتُمْ

أَلَّا تَعْدِلُوا فَوَاحِدَةً أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ ذَلِكَ أَدْنَى
أَلَّا تَعُولُوا

«Агар етим қизларга адолат қила олмасликдан қўрқсангиз, сизлар учун (никоҳи) ҳалол бўлган аёлларга иккита, учта, тўрттадан уйланаверинглар. Энди агар (улар орасида) адолат қила олмасликдан қўрқсангиз бир аёлга (уйланинг) ёки қўл остингиздаги чўри билан (кифояланинг). Мана шу жабру зулмга ўтиб кетмаслигингизга яқинроқ ишдир» (Нисо сураси, 3-оят).

54

وَمَنْ لَّمْ يَسْتَطِعْ مِنْكُمْ طَوْلًا أَنْ يَنْكِحَ الْمُحْصَنَاتِ
الْمُؤْمِنَاتِ فَمِنْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ مِنْ فَتَيَاتِكُمْ
الْمُؤْمِنَاتِ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِإِيمَانِكُمْ بَعْضُكُمْ مِنْ بَعْضٍ
فَانكِحُوهُنَّ بِإِذْنِ أَهْلِهِنَّ وَآتُوهُنَّ أَجُورَهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ
مُحْصَنَاتٍ غَيْرِ مُسَافِحَاتٍ وَلَا مُتَّخِذَاتِ أَخْدَانٍ فَإِذَا
أُحْصِنَ فَإِنَّ أَتَيْنَ بِفَاحِشَةٍ فَعَلَيْهِنَّ نِصْفُ مَا عَلَى
الْمُحْصَنَاتِ مِنَ الْعَذَابِ ذَلِكَ لِمَنْ خَشِيَ الْعَنَتَ مِنْكُمْ
وَأَنْ تَصْبِرُوا خَيْرٌ لَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ

«Сизлардан кимда-ким (белгиланган маҳрни бериб) ўзларини (ҳаромдан)

сақлаган озод мўъмина аёлларга уйланиш имкониятига эга бўлмаса, қўларингиздаги мўъмина чўрилардан бирига уйланаверсин. Аллоҳ иймонларингизни жуда яхши билгувчидир. Бировингиз бировингиздандирсиз (Яъни, ҳаммангизнинг аслингиз биттадир). Бас, улардан ўзларини сақлаган, фоҳишалик қилмаган ва махфий ўйнашлар тутмаганларига хожаларининг изни билан уйланаверинглар ва маҳрларини тўқис қилиб беринглар. Энди эрга теккач, агар бузуқлик қилсалар, уларга озод аёлларга бериладиган азобнинг ярми (яъни, 50 дарра) берилур. Бу (яъни, чўриларга уйланиш рухсати) орангиздаги бузилиб кетишдан қўрққан кишилар учундир. Сабр қилиб, (чўриларга уйланмай туришларингиз) ўзингиз учун яхшироқдир. Аллоҳ мағфиратли ва меҳрибондир» (Нисо сураси, 25-оят).

قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا
فُرُوجَهُمْ ذَلِكَ أَزْكَى لَهُمْ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا يَصْنَعُونَ

«(Эй Муҳаммад алайҳиссалом), мўъминларга айтинг, кўзларини (номахрам аёлларга тикишдан) тўссинлар ва авратла-

рини (ҳаромдан) сақласинлар! Мана шу улар учун энг тоза (йўлдир). Албатта, Аллоҳ улар қилаётган ҳунарлардан Хабардордир» (Нур сураси, 30-оят).

قُلْ تَعَالَوْا أَتْلُ مَا حَرَّمَ رَبُّكُمْ عَلَيْكُمْ أَلَّا تُشْرِكُوا بِهِ
شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ مِنْ
إِمْلَاقٍ نَحْنُ نَرْزُقُكُمْ وَإِيَّاهُمْ وَلَا تَقْرَبُوا الْفَوَاحِشَ مَا
ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ
إِلَّا بِالْحَقِّ ذَلِكُمْ وَصَّاكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ

«Айтинг: «Келинглар, Парвардигорингиз сизларга ҳаром қилган нарсаларни тиловат қилиб берган: у зотга бирон нарсани шерик қилмангиз; ота-онага яхшилик қилингиз; болаларингизни камбағалликдан (қўрқиб) ўлдирмангиз – сизларни ҳам, уларни ҳам биз ризқлантируرمىз – бузуқ ишларнинг ошкорасига ҳам, маҳфийсига ҳам яқинлашмангиз; Аллоҳ (ўлдиришни) ҳаром қилган бирон жонни ўлдирмангиз, магар ҳақ билан (яъни, қасос олиш учун ё муртад бўлгани ё зино қилгани учун шариат ҳукми билан ўлдиришингиз мумкин). Шояд ақл юргизарсизлар, деб (Аллоҳ) сизларни мана шу нарсаларга буюрди» (Анъом сураси, 151-оят).

وَالَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ
فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَانِينَ جَلْدَةً وَلَا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً أَبَدًا
وَأُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ

«Покиза аёлларни (зинокор) деб бадном қилиб, сўнгра (бу даъволарига) тўртта гувоҳ келтира олмаган кимсалар(ни) – уларни саксон дарра уринглар ва ҳеч қачон улар томонидан бирон гувоҳликни қабул қилманглар! Улар фосиқ-итоатсиз кимсалардир» (Нур сураси, 4-оят).

**Молни ҳимоя қилишга далолат
қилувчи оятлар**

57

وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَبْخُلُونَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ
هُوَ خَيْرًا لَهُمْ بَلْ هُوَ شَرٌّ لَهُمْ سَيُطَوَّقُونَ مَا بَخُلُوا بِهِ
يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلِلَّهِ مِيرَاثُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاللَّهُ
بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ

«Аллоҳ фазлу карами билан ато қилган нарсаларнинг (закотини) бахиллик қилган кимсалар ҳаргиз бу қилмишларини ўзлари учун яхшилик деб ҳисобламасинлар! Йўқ, бу қилмишлари ўзлари учун ёмонликдир. Бахиллик қилиб бермаган нарсалари қиёмат кунда бўйин-

ларига ўралажак! (Барча жонли-жонсиз нарсалар кетар ва) осмонлари ер мерос бўлиб Аллоҳнинг ўзига қолур. Аллоҳ қилаётган амалларингиздан хабардордир» (Оли Имрон сураси, 180-оят).

وَلْيَسْتَغْفِرِ الَّذِينَ لَا يَجِدُونَ نِكَاحًا حَتَّى يُغْنِيَهُمُ
اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَالَّذِينَ يَبْتَغُونَ الْكِتَابَ مِمَّا مَلَكَتْ
أَيْمَانُكُمْ فَكَاتِبُوهُمْ إِنْ عَلِمْتُمْ فِيهِمْ خَيْرًا وَآتُوهُمْ مِنْ
مَالِ اللَّهِ الَّذِي آتَاكُمْ وَلَا تُكْرِهُوا فَتِيَاتِكُمْ عَلَى الْبِغَاءِ
إِنْ أَرَدْنَ تَحَصُّنًا لِيَبْتِغُوا عَرَضَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَمَنْ
يُكْرِهِنَّ فَإِنَّ اللَّهَ مِنْ بَعْدِ إِكْرَاهِهِنَّ غَفُورٌ رَحِيمٌ

«Никоҳ (учун лозим бўлган мол-давлат-ни) топа олмаган кишилар то Аллоҳ улар-ни Ўз фазлу карами билан бой-бадавлат қилгунича ўзларини (ҳаромдан, зино-корликдан) пок тутсинлар! (Эй мўъмин-лар), қўл остингиздаги қуллардан битим тузишни истайдиган кишилар бўлса, у ҳолда агар сизлар уларда яхшиликни (яъни, диёнат, иймонни) билсангизлар, улар билан битим тузинглар ва уларга Аллоҳнинг сизларга ато этган молидан ато этинглар! Покликни истаган чўри-ларингизни ҳаёти дунё нарсаларини ис-

таб зинокорлик қилишга мажбурламан-
глр. Энди ким уларни мажбур этса, бас,
албатта, Аллоҳ мажбурлаганларидан
сўнг (у чўриларни) Мағфират қилгувчи
ва (уларга) Раҳм-Шафқат қилгувчидир»
(Нур сураси, 33-оят).

آمِنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِهِ وَأَنْفِقُوا مِمَّا جَعَلَكُمْ
مُسْتَخْلَفِينَ فِيهِ فَالَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَأَنْفَقُوا لَهُمْ
أَجْرٌ كَبِيرٌ

«(Эй инсонлар), Аллоҳга ва Унинг Пай-
ғамбари (Муҳаммад алайҳиссалом)га ий-
мон келтиринглр ҳамда У Зот сизларни
халифа қилиб қўйган нарсалардан (яъни,
вақтинча қўлларингизда турган эрта бир
кун сизлар истасангиз-истамасангиз ўзга-
ларнинг қўлларига ўтиб кетадиган Аллоҳ
берган мол-давлатдан) **инфоқ-эҳсон қи-
линглар! Бас, сизлардан иймон келтир-
ган ва инфоқ-эҳсон қилган зотлар учун
катта ажр-мукофот бордир»** (Ҳадид сура-
си, 7-оят).

هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ ذُلُولًا فَامْشُوا فِي مَنَاكِبِهَا
وَكُلُوا مِنْ رِزْقِهِ وَإِلَيْهِ النُّشُورُ

«У (Аллоҳ) сизлар учун ерни ҳоки-
сор-бўйсунгувчи қилиб қўйган Зот-
дир. Бас, сизлар у (ернинг ҳар томонида
(сайр-саёҳат) қилиб ё тижорат билан ёки
деҳқончиликни касб қилиб) юриверинг-
лар ва (Аллоҳнинг берган) ризқ-рўзидан
енглар! Ёлғиз Унинг ҳузурига тирилиб
чиқиш-қайтиш бордир» (Мулк сураси, 15-
оят).

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَدَايَنْتُمْ بِدِينٍ إِلَى أَجَلٍ مُّسَمًّى
فَاكْتُبُوهُ وَلْيَكْتُبَ بَيْنَكُمْ كَاتِبٌ بِالْعَدْلِ وَلَا يَأْبَ كَاتِبٌ
أَنْ يَكْتُبَ كَمَا عَلَّمَهُ اللَّهُ فَلْيَكْتُبْ وَلْيُمْلِلِ الَّذِي عَلَيْهِ
الْحَقُّ وَلْيَتَّقِ اللَّهَ رَبَّهُ وَلَا يَبْخَسَ مِنْهُ شَيْئًا فَإِنْ كَانَ
الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ سَفِيهًا أَوْ ضَعِيفًا أَوْ لَا يَسْتَطِيعُ أَنْ
يُمْلََّ هُوَ فَلْيُمْلِلْ وَلِيُّهُ بِالْعَدْلِ وَاسْتَشْهِدُوا شَهِيدَيْنِ
مِنْ رِّجَالِكُمْ فَإِنْ لَمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَامْرَأَتَانِ
مِمَّنْ تَرْضَوْنَ مِنَ الشُّهَدَاءِ أَنْ تَضِلَّ إِحْدَاهُمَا فَتُذَكِّرَ
إِحْدَاهُمَا الْأُخْرَى وَلَا يَأْبَ الشُّهَدَاءُ إِذَا مَا دُعُوا وَلَا
تَسْأَلُوا أَنْ تَكْتُبُوهُ صَغِيرًا أَوْ كَبِيرًا إِلَى أَجَلِهِ ذَلِكُمْ
أَقْسَطُ عِنْدَ اللَّهِ وَأَقْوَمُ لِلشَّهَادَةِ وَأَدْنَى أَلَّا تَرْتَابُوا

إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً حَاضِرَةً تُدِيرُونَهَا بَيْنَكُمْ فَلَيْسَ
عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ إِلَّا تَكْتُبُوهَا وَأَشْهَدُوا إِذَا تَبَايَعْتُمْ وَلَا
يَضَارَّ كَاتِبٌ وَلَا شَهِيدٌ وَإِنْ تَفْعَلُوا فَإِنَّهُ فُسُوقٌ بِكُمْ
وَاتَّقُوا اللَّهَ وَيَعْلَمِ اللَّهُ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ

«Эй мўъминлар, бир-бирларингиз билан қарз муомаласини қилсангиз, ёзиб қўйинглар! Ораларингизда бир котиб адолат билан ёзсин. Ҳеч бир котиб Аллоҳ унга билдирганидек ёзишдан бош тортмасин, албатта ёзсин! Зиммасида қарзи бўлган киши ёздирсин – Парвардигори бўлмиш Аллоҳдан қўрқсин ва у қарздан бирон нарса камайтириб ёзмасин! Агар зиммасида қарзи бўлган киши ақлсиз ё ожиз (ёш бола ё жуда кекса) бўлса ёки (қар, соқовлиги ё тил билмаслиги сабабли айтиб туриб) ёздиришга қодир бўлмаса, унинг ҳомий – вакили адолат билан ёздирсин! Ва сизлар рози бўладиган (адолатли) гувоҳлардан икки эркак кишини, агар икки эркак киши топилмаса, бир эркак ва икки аёлни – бири унутиб адашса, бири унга эслатади – гувоҳ қилинглари! Гувоҳлар (гувоҳлик учун) чақирилганда бош тортмасинлар! Хоҳ катта, хоҳ кичик қарз бўлсин, муддати келгун-

ча ёзиб қўйишдан эринманглар. Мана шу Аллоҳ наздида адолатлироқ, гувоҳлик учун тўғрироқ ва сизлар шак-шубҳа қилмаслигингизга яқинроқ (хукмдир). Лекин агар (ўртадаги муомалангиз) ораларингизда юргизиб турган нақд савдо бўлса, уни ёзмасангиз-да, сизлар учун гуноҳ йўқдир. Ва бир-бирингиз билан савдо қилганда, гувоҳ келтиринг ва на котибга, на гувоҳга зарар етмасин. Агар шундай қилсангиз (яъни, улардан биронтасига зарар етказсангиз), бу Аллоҳга итоатсизлигингиздир. Аллоҳдан қўрқингиз! Аллоҳ сизларга (ҳақ-ҳидоят йўлини) билдиради. Аллоҳ ҳамма нарсани билгувчидир!» (Бақара сураси, 282-оят)

ШАРИАТ МАҚСАДЛАРИНИ МУҲОФАЗА ҚИЛИШ ЙЎЛЛАРИ

Ҳар бир мақсад бандага бир фойдани жалб қилиш ёки ундан бирор зарарни даф қилишни кўзлайди деб ўтдик. Яъни шариатнинг ҳар бир ҳукми шунчаки кўрсатма бўлмай, балки унда банданинг дунё ва охирадаги манфаати кўзда тутилган бўлади. Диққат билан назар солинса, шариат мақсадларга нисбатан икки хил йўл тутган:

1. Кўзда тутилган мақсадни, яъни фойдани юзага чиқариш ёки уни пайдо қилиш.

2. Мақсад ёки фойдани сақлаб қолиш, унга етадиган зарарларни бартараф қилиш.

Булар юқорида айтилган беш заруратнинг барчасига тегишлидир.

Масалан, жонни сақлаш заруратини олайлик:

Жонни сақлаш шариат кўзда тутган асосий мақсадлардан биридир. Ва бу мақсадни амалга ошириш учун, тирик жонни ўлимдан сақлаш учун, кундалик фаолиятини соғ-саломат давом эттира олиши учун шариат ейишга, ичишга буюради. Бу билан жоннинг саломатлиги, инсон ҳаёти муҳофазаси таъминланади.

Энди муҳофазаси таъминланган жонни унга етиши мумкин бўлган зарардан сақлаш мақсадида ноҳақдан жонга қасд қилмаслик, инсонга зарар етказмаслик, инсонни ўлдирмасликка доир ҳукмлар жорий қилинганини кўрамиз.

Шариат бу билангина чегараланиб қолмай, жонни сақлаш заруратини янада мукаммаллаштириш учун қўшимча ҳукмлар жорий этади. Ва уларга нисбатан ҳам юқорида айтилган икки йўлни татбиқ қилади:

1. Кўзда тутилган мақсадни, яъни фойдани юзага чиқариш ёки уни пайдо қилиш. Бунга зарурат ҳолатда жонни сақлаш учун

ўлимтик ейишга рухсат берилишини мисол қилишимиз мумкин.

2. Мақсад ёки фойдани сақлаб қолиш, унга етадиган зарарларни бартараф қилиш. Бунга инсоннинг инсонга бесабаб қурол ўқталмаслигини мисол қилиш мумкин.

Шу ўринда айтиб ўтиш лозимки, ўқиб-ўрганиш давомида беш мақсаднинг ҳар бирини уч даражага тақсимланиши аниқланган:

юқори даража;
ўрта даража;
қуйи даража;
ёки бошқача қилиб айтганда
заруриёт даражаси;
ҳожийёт даражаси;
тахсинийёт даражаси.

Мисол учун, инсон ҳаётини сақлашда муҳим бўлган сувни олайлик. Унга бўлган эҳтиёж уч ҳолатда бўлади:

1. Ўта ташналик (юқори ёки заруриёт даражаси деб ҳам аташимиз мумкин).

2. Бироз ташналик (ўрта ёки ҳожийёт даражаси).

3. Чанқоқ йўқлиги ҳолати (қуйи ёки тахсинийёт даражаси).

Худди шу каби жонни сақлаш мақсади ҳам уч даражага бўлиниб кетади:

заруриёт, ҳожиёт ва таҳсиниёт даражаси.

Ҳар бир даражага нисбатан шариат юқорида айтилган икки йўлни жорий қилади:

1. Кўзда тутилган мақсадни, яъни фойдани юзага чиқариш ёки пайдо қилиш.

2. Мақсад ёки фойдани сақлаб қолиш, унга етадиган зарарларни бартараф қилиш.

Шулардан келиб чиқиб, биз юқорида айтганимиздек зарурат пайтида ўлимтик ейишга рухсат берилиши жонни сақлаш мақсадининг зарурий (юқори) даражасига мисол бўлади.

Жонни сақлаш мақсадининг ҳожиёт (ўрта) даражасидаги мақсадни юзага чиқариш учун ҳам шариат икки йўлдан боради:

1. Кўзланган мақсадни юзага чиқариш (ҳайвонларни овлашга рухсат берилганлиги бунга мисол бўла олади).

2. Юзага чиққан мақсадни сақлаб қолиш (бунга соғлиқнинг ҳимояси учун вақтида даволанишга буюрилганимизни мисол қилиш мумкин).

Ушбу ҳожиёт даражасини мукаммаллаштириш учун яна икки йўлдан борилади.

1. Кўзда тутилган мақсадни, яъни фойдани юзага чиқариш (овда итлардан фойдаланишга рухсат берилганини бунга мисол қилишимиз мумкин).

2. Фойдани сақлаб қолиш ва унга етадиган зарарларни бартараф қилиш (ифлос, жирканч нарсаларни ейишдан қайтаришни бунга мисол қилишимиз мумкин).

Энди жонни сақлашнинг таҳсиниёт (қуйи) даражасига келамиз.

1. Кўзда тутилган мақсадни, яъни фойдани юзага чиқариш (бунга лаззатли, тансиқ таомлар истеъмол қилиш мубоҳлигини мисол қиламиз).

2. Фойдани сақлаб қолиш ва унга етадиган зарарларни бартараф қилиш (исрофнинг ҳаромлигини мисол қилишимиз мумкин).

Ушбу таҳсиниёт даражасини мукаммаллаштириш учун яна икки йўлдан борилади:

1. Кўзда тутилган мақсадни, яъни фойдани юзага чиқариш (гўзал кийимлар кийишга рухсатни бунга мисол қилишимиз мумкин).

2. Фойдани сақлаб қолиш ва унга етадиган зарарларни бартараф қилиш (ипакнинг эркаклар учун ҳаром қилинишини мисол қилишимиз мумкин).

ШАРЪИЙ МАҚСАДЛАР МУҲОФАЗАСИ УЧУН ҚИЛИНАДИГАН ИШЛАРГА МИСОЛЛАР

ДИННИ САҚЛАШ ВА УНДАН ЗАРАРЛАРНИ ДАФ ҚИЛИШ УЧУН ҚИЛИНАДИГАН ИШЛАР

А. Динга амал қилишга чорлаш

وَالْعَصْرِ (۱) إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ. إِلَّا الَّذِينَ
آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَّصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَّصَوْا
بِالصَّبْرِ.

68

«Аср (вақти)га қасамки, (барча) инсон зиён-бахтсизликдадир. Фақат иймон келтирган ва яхши амаллар қилган, бир-бирларига Ҳақ (Йўли)ни тавсия этган ва бир-бирларига (мана шу Ҳақ Йўлида) сабр-тоқат қилишни тавсия этган зотларгина (нажот топгувчидирлар)» (Аср сураси).

Б. Дин ҳукмларига эътиборли бўлиш

إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِتَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ بِمَا
أَرَاكَ اللَّهُ وَلَا تَكُنْ لِلْخَائِنِينَ خَصِيمًا

«(Эй Муҳаммад алайҳиссалом), албатта, Биз Сизга ушбу Ҳақ Китобни (Қуръонни) одамлар орасида Аллоҳ Сизга кўрсатган (ҳукм) билан ҳукм этишингиз учун нозил қилдик. Сиз ҳоинларни ҳимоя қилгувчи бўлмаг!» (Нисо сураси, 105-оят)

В. Динга чақириш

وَمَنْ أَحْسَنُ قَوْلًا مِّمَّنْ دَعَا إِلَى اللَّهِ وَعَمِلَ صَالِحًا
وَقَالَ إِنِّي مِنَ الْمُسْلِمِينَ

«(Одамларни) Аллоҳ (нинг дини)га даъват қилган ва ўзи ҳам яхши амал қилиб, «Шак-шубҳасиз, мен мусулмонлардан дирман», деган кишидан ҳам чиройлироқ сўзлагувчи ким бор?» (Фуссилат сураси, 33-оят)

Г. Аллоҳ йўлида жонни аямаслик

وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينُ كُلُّهُ لِلَّهِ
فَإِنْ أَنْتَهُمْ فَإِنَّ اللَّهَ بِمَا يَعْمَلُونَ بَصِيرٌ

«(Эй мўъминлар), сизлар то (дунёда) бирон фитна-алдов қолмай, бутун дин фақат Аллоҳ учун бўлгунга қадар улар билан жанг қилинглар! Энди агар (ко-

фирликдан) тўхтасалар, бас, албатта, Аллоҳ қилаётган амалларини кўргувчидир» (Анфол сураси, 39-оят).

Д. Бидъатларни бартараф қилиш

Ойша розийаллоҳу анҳо ривоят қилади: **«Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи ва саллам марҳамат қилдилар: “Ким бизнинг ишимизда диндан бўлмаган бирор янгилик қилса, у рад қилингандир”»** (Имом Бухорий ва Имом Муслим ривояти).

ЖОННИ САҚЛАШ ВА УНДАН ЗАРАРЛАРНИ ДАФ ҚИЛИШ УЧУН ҚИЛИНАДИГАН ИШЛАР

А. Жонга ноҳақ қасд қилишнинг ҳаром қилиниши

وَمَا كَانَ لِلْمُؤْمِنِ أَنْ يَقْتُلَ مُؤْمِنًا إِلَّا خَطَاً وَمَنْ قَتَلَ
مُؤْمِنًا خَطَاً فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ وَدِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ إِلَى
أَهْلِهِ إِلَّا أَنْ يَصَدَّقُوا فَإِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ عَدَوِّ لَكُمْ وَهُوَ
مُؤْمِنٌ فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ وَإِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ بَيْنَكُمْ
وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ فِدْيَةٌ مُسَلَّمَةٌ إِلَى أَهْلِهِ وَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ
مُؤْمِنَةٍ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ تَوْبَةً
مِنَ اللَّهِ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا

«Мўъмин мўъминни фақат билмаган ҳолдагина ўлдириб қўйиши мумкин. Ким бир мўъминни билмай ўлдириб қўйса, у бир мўъмин қулни озод қилиши ва марҳумнинг эгаларига – агар кечиб юбормасалар – хун тўлаши вожибдир. Агар марҳум ўзи мўъмин бўлиб, сизларга душман қавмдан бўлса, фақат бир мўъмин қулни озод қилиши вожиб. Агар у сизлар билан сулҳ тузган қавмдан бўлса, унинг эгаларига хун тўлаш ва бир мўъмин қулни озод қилиш лозим. Бас, ким (озод қилиш учун бир қул) топишга қодир бўлмаса, Аллоҳга тавба қилиб, муттасил икки ой рўза тутмоғи лозим. Аллоҳ билим ва ҳикмат эгаси бўлган Зотдир» (Нисо сураси, 92-оят).

Б. Қасоснинг йўлга қўйилиши

فَإِنْ أَنْتَهُوَ فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

«Эй мўъминлар, сизларга ўлдирилган кишилар учун озод киши муқобилига озод кишидан, қул учун қулдан, аёл киши учун аёлдан қасос олиш фарз қилинди» (Бақара сураси, 178-оят).

В. Қасосда афв қилиш

فَمَنْ عَفِيَ لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ فَاتَّبَاعُ بِالْمَعْرُوفِ وَأَدَاءٌ
إِلَيْهِ بِإِحْسَانٍ ذَلِكَ تَخْفِيفٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَرَحْمَةٌ فَمَنْ
اعْتَدَى بَعْدَ ذَلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ أَلِيمٌ

«Энди кимга биродари томонидан бироз афв қилинса (яъни, қотилдан қасос олиш ўрнига товон олишга рози бўлинса), у ҳолда яхшилик билан бўйсуниш ва унга чиройли суратда (товон) тўлаш лозимдир» (Бақара сураси, 178-оят).

72

Г. Ўлимдан сақланиш учун ҳаром қилинган нарсани ейиш мумкинлиги

إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخَيْزِرِ وَمَا أَهْلَ
لِغَيْرِ اللَّهِ بِهِ فَمَنْ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَإِنَّ اللَّهَ
غَفُورٌ رَحِيمٌ

«У (Аллоҳ) сизларга фақатгина ўлаксни, қонни, тўнғиз гўштини ва Аллоҳдан ўзгага атаб сўйилган нарсаларнигина ҳаром қилди. Энди кимки золим ва ҳаддан ошгувчи бўлмаган ҳолида ночор вазиятда қолса (ва шу ҳолда мазкур нарса-

лардан ўлмагудек миқдорда еса, гуноҳкор бўлмайди). **Бас, албатта Аллоҳ мағфират қилгувчи, раҳмлидир»** (Наҳл сураси, 115-оят).

Д. Ўзини ўлдиришнинг ҳаром қилиниши

Абу Ҳурайра розийаллоҳу анҳу Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи ва салламдан ривоят қилган ҳадисда: “Ўзини ўзи бўғган, дўзахда ҳам бўғиб туради. Ўзига ўзи пичоқ урган, дўзахда ҳам пичоқ уриб туради”, дейилган (Имом Бухорий ривояти).

Е. Ўлимга олиб борувчи йўлларнинг беркитилиниши

Абу Ҳурайра розийаллоҳу анҳудан ривоят қилинади. **Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи ва саллам: “Бирортангиз бирода-рига қурол ўқталмасин! Зеро, у билмайдик, шайтон (қуролни) унинг қўлидан чиқариб юборса, дўзахнинг бир чуқурига тушиши мумкин”,** дедилар (Имом Бухорий ва Имом Муслим ривояти).

АҚЛНИ САҚЛАШ ВА УНДАН ЗАРАРЛАРНИ ДАФ ҚИЛИШ УЧУН ҚИЛИНАДИГАН ИШЛАР

А. Ақлни бузувчи нарсаларни ҳаром қилиниши

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ
وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ
تُفْلِحُونَ. إِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُوقَعَ بَيْنَكُمْ
الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ فِي الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ وَيَصُدَّكُمْ عَنْ
ذِكْرِ اللَّهِ وَعَنِ الصَّلَاةِ فَهَلْ أَنْتُمْ مُنْتَهُونَ.

74

«Эй мўъминлар, ароқ (маст қиладиган ичкилик ичиш), қимор (ўйнаш), тиклаб қўйилган бутлар (яъни, уларга сиғиниш) ва чўплар (яъни, чўплар билан фолбинлик қилиш) шайтон амалидан бўлган ҳаром ишдир. Бас, уларнинг ҳар биридан узоқ бўлингиз, шояд нажот топсангиз. Ароқ, қимор сабабли шайтон ўрталарингизга буғзу адоват солишни ҳамда сизларни Аллоҳни зикр қилишдан ва намоз ўқишдан тўсишни истайди холос. Энди тўхта-тарсизлар!» (Моидда сураси, 90–91-оятлар)

Б. Маст қилувчи ичимлик ичган одамга жазонинг белгиланиши

Ибн Умар розийаллоху анхумодан ривоят қилинган ҳадисда Пайғамбаримиз солаллоху алайҳи ва саллам: **“Ҳар бир маст қилувчи нарса хамрдир ва ҳар бир маст қилувчи нарса ҳаромдир. Кимки бу дунёда хамр ичса ва уни ичишга одатланган ҳолда вафот этса, охират шаробини ичмайди”**, деганлар (Имом Бухорий ва Имом Муслим ривояти).

НАСЛ ВА НОМУСНИ САҚЛАШ ВА УНДАН ЗАРАРЛАРНИ ДАФ ҚИЛИШ УЧУН ҚИЛИНАДИГАН ИШЛАР

А. Уйланишга тарғиб

وَأِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُقْسِطُوا فِي الْيَتَامَىٰ فَانكِحُوا مَا طَابَ
لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ مَثْنَىٰ وَثُلَاثَ وَرُبَاعَ فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا
تَعْدِلُوا فَوَاحِدَةً أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ ذَلِكَ أَدْنَىٰ أَلَّا
تَعُولُوا

«Агар етим қизларга адолат қила олмасликдан қўрқсангиз, сизлар учун (никоҳи) ҳалол бўлган аёлларга иккита, учта, тўрттадан уйланаверинглар. Энди

агар (улар орасида) адолат қила олмас-
ликдан қўрқсангиз бир аёлга (уйланинг)
ёки қўл остингиздаги чўри билан (ки-
фояланинг). Мана шу жабру зулмга ўтиб
кетмаслигингизга яқинроқ ишдир»
(Нисо сураси, 3-оят).

Б. Фарзандларни ўлдирिशнинг ҳаром
қилиниши

وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ خَشْيَةً إِمْلَاقٍ نَحْنُ نَرْزُقُهُمْ
وَإِيَّاكُمْ إِنْ قَتَلْتُمْ إِنْ كَانِ خَطِيئًا كَبِيرًا

«(Эй инсонлар), болаларингизни йўқ-
чиликдан қўрқиб ўлдирмангизлар –
уларга ҳам, сизларга ҳам биз ўзимиз ризқ
берурмиз. Уларни ўлдирмоқ, шак-шубҳа-
сиз, катта хатодир» (Исро сураси, 31-оят).

В. Насабни тан олмасликнинг ҳаром қи-
линиши

ادْعُوهُمْ لِأَبَائِهِمْ هُوَ أَقْسَطُ عِنْدَ اللَّهِ فَإِنْ لَمْ تَعْلَمُوا
أَبَاءَهُمْ فَأِخْوَانُكُمْ فِي الدِّينِ وَمَوَالِيكُمْ وَلَيْسَ عَلَيْكُمْ
جُنَاحٌ فِيمَا أَخْطَأْتُمْ بِهِ وَلَكِنْ مَا تَعَمَّدَتْ قُلُوبُكُمْ
وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا

«Уларни ўз оталари (исми) билан чақиринглар – атанглар. Шу Аллоҳ наздида тўғрироқдир. Энди агар уларнинг оталарини билмасангизлар, у ҳолда (улар) сизларнинг диний биродарларингиз ва дўстларингиздир (яъни, у ҳолда уларни биродарим фалончи, ёки дўстим фалончи, деб атанглар, лекин боқиб олган опасининг номи билан чақирманглар). Қилган (хатоларингиз) сабабли сизлар учун гуноҳ йўқдир, лекин кўнгилларингиз (билан) қасд қилган (хатодагина гуноҳкор бўлурсизлар). Аллоҳ Мағфиратли, Меҳрибон бўлган Зотдир» (Аҳзоб сураси, 5-оят).

Г. Зинонинг ҳаром қилиниши

وَلَا تَقْرُبُوا الزَّوَاجَ إِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً وَسَاءَ سَبِيلًا

«Зинога яқинлаша кўрманглар! Чунки бу бузуқликдир – энг ёмон йўлдир» (Исро сураси, 32-оят).

Д. Наслни кўпайтиришга тарғиб

Маъқил ибн Ясар розийаллоҳу анҳу Пайгамбар алайҳиссаломдан ривоят қилади: «Фарзанд кўрадиган ёқимли аёлларга уй-

ланинглар, чунки мен умматим кўплиги билан фахрланаман” (Имом Абу Довуд ривояти).

Е. Никоҳдан юз ўгиришнинг ҳаром қилиниши

Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи ва саллам **“Мен умрбод уйланмайман, аёллардан четда бўламан” деган саҳобага: “Мен аёлларга уйланаман ҳам. Ким менинг суннатимдан юз ўгирса, мендан эмас”,** деганлар (Имом Бухорий ва Имом Муслим ривояти).

78

Ж. Муслмонни ҳақорат қилишнинг ҳаром қилиниши ва унга жазо белгиланиши

МОЛНИ САҚЛАШ ВА УНДАН ЗАРАРЛАРНИ ДАФ ҚИЛИШ УЧУН ҚИЛИНАДИГАН ИШЛАР

А. Молни эси пастларга бермаслик

وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَاءَ أَمْوَالَكُمُ الَّتِي جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ
قِيَامًا وَارْزُقُوهُمْ فِيهَا وَاكْسُوهُمْ وَقُولُوا لَهُمْ قَوْلًا
مَعْرُوفًا

«(Кўл остингиздаги) ақлсиз кимсаларга (яъни, ёш, нодон етимларга) Аллоҳ сизлар учун турмуш воситаси қилиб қўйган молларингизни (яъни, қўлларингиздаги уларнинг молларини) бериб қўймангиз, балки уларни ўша моллардан едириб-кийдиринг ва уларга яхши сўзлар билан муомала қилинг!» (Нисо сураси, 5-оят)

Б. Молни исроф қилишнинг ҳаромлиги

Абу Ҳурайра розийаллоҳу анҳудан ривоят қилинган ҳадисда **Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам**: “...мол-дунёни беҳуда сарф қилсангиз, Аллоҳ сиздан норози бўлади”, дедилар (Имом Муслим ривояти).

В. Ҳаром касб қилишдан қайтариш

وَاعْلَمُوا أَنَّمَا أَمْوَالُكُمْ وَأَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ وَأَنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ

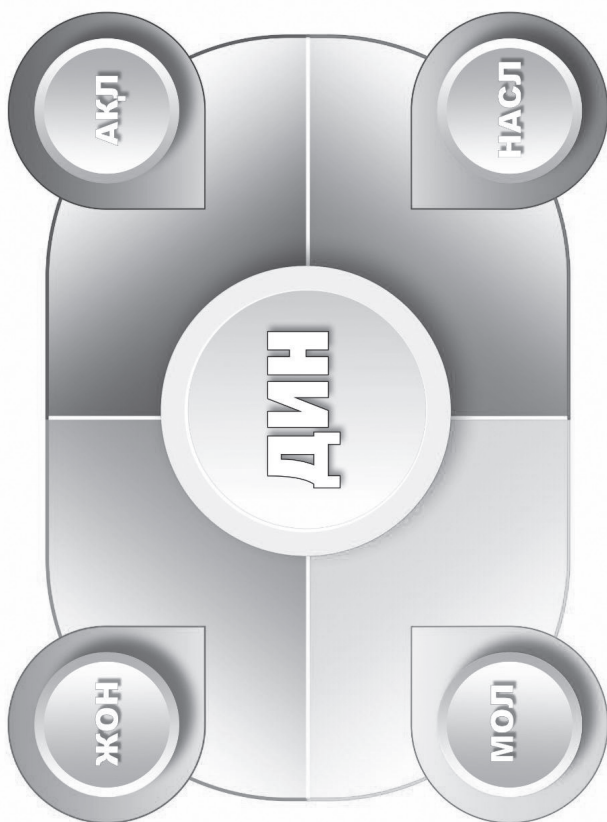
«Билингизки, албатта, мол-дунёларингиз ва бола-чақангиз фақат (сизлар шукр қиласизларми, ёки йўқми эканини имтиҳон қилиш учун берилган) бир фитна-алдовдир холос. Ёлғиз Аллоҳнинг ҳузуридагина (яъни, унинг амру фармони

итоат этишдагина) **улуғ ажр-савоб бор-дир»** (Анфол сураси, 28-оят).

Г. Ўғрилиқнинг ҳаром қилиниши

Ойша розийаллоҳу анҳо ривоят қилади: «Пайғамбаримиз алайҳиссалом дедилар: **“Жоним қўлида бўлган Зотга қасамки, агар ўғри Муҳаммаднинг қизи Фотима бўлганида ҳам, албатта, қўлини кесган бўлардим”**» (Имом Муслим ривояти).

ШАРЪИЙ ҲУКМЛАРНИНГ МАҚСАДЛАР БИЛАН ЎЗАРО БОҒЛИҚЛИГИ

Баъзилар шариатдаги фарз, вожиб, му-
боҳ, макруҳ, ҳаром каби ҳукмларнинг мақ-
садлар билан куч ва заифликда тенгма-
тенг, баробар юради деб ўйлайдилар. Яъни,
шариатда “заруриёт” деб қабул қилинган
нарсаларнинг ҳукми фарз ёки вожиб, “таҳ-
синиёт”ларнинг ҳукмлари эса мубоҳ ёки
мустаҳаб деб ўйлашади. Аслида эса бундай
эмас. Вожиблик, мубоҳлик кабиларнинг
мақсадлар билан боғланиши анча чуқур
масала бўлиб, фикр-мулоҳаза талаб қилади.

Кузатишлар шуни кўрсатадики, ҳар бир
зарурий нарсанинг ҳукми доим ҳам вожиб
бўлмай, балки мубоҳ бўлиши, шунингдек,
таҳсиниётга оид ишларнинг ҳукми мубоҳ
бўлмай, вожиб бўлиши ҳам мумкин.

Масалан, жонни сақлаш заруриётини
олайлик, бунинг учун зарур бўлган еб-ичиш
ҳукми доим ҳам фарз-вожиб эмас, балки
одатий ҳолатларда мубоҳдир. Айни пайтда
ҳаром қилинган нарсаларни ейиш жонни
сақлашнинг таҳсиниёт даражасида бўлиб,
ҳукми ҳаромдир. Ёки наслни сақлаш зару-
риётига доир бўлган уйланишнинг ҳукми
одатий ҳолатда мубоҳ ёки мустаҳаблигини
кўрамиз. Шунингдек, молни сақлаш зару-

риётига доир бўлган савдо-сотиқнинг ҳукми ҳам одатий ҳолда мубоҳдир.

Бундан кўриниб турибдики, заруриётларнинг ҳукми ҳамма вақт ҳам фарз ёки вожиб бўлмайди. Тўғри, ҳукми фарз ёки вожиб бўлганлари ҳам бор. Масалан, Аллоҳга иймон келтириш динни сақлаш заруриётига доир бўлиб, ҳукми фарздир.

Олимларнинг изланишлари натижасида инсон амалининг фарз, вожиб, ҳаром каби ҳукмларни олиши ўша амалларга банданинг ўз истаги ва хоҳиши билан қанчалик интилишига боғлиқ эканини аниқлашган. Инсон табиати шундоқ ҳам мойил бўладиган ва интиладиган амалларнинг ҳукми мубоҳ деб белгиланган. Яъни уларни амалга оширишда бандага алоҳида босим ўтказилмаган. Балки банданинг шундоқ ҳам унга интилиши ҳисобга олиниб, бандага алоҳида мажбурият юкланмаган.

Масалан, еб-ичишни олайлик, одатда, бандага “еб-ичишинг фарз” дейилмаса ҳам, у еб-ичаверади. Ёки уйланишни олиб кўрайлик, унга “уйланишинг шарт” дейилмаса ҳам, уйланишга рағбат билдираверади.

Энди инсон табиати ўзи хоҳлаб интилмайдиган амалларга келсак, бу борада инсон алоҳида турткига муҳтож бўлгани учун уларга фарз, вожиб ҳукми берилган. Маса-

лан, закот беришни олиб кўрайлик, одатда, инсон табиати ўзи хоҳлаб, ўзи йиққан мол-мулкдан ўзгага бергиси келмайди. Ёки фарз намозларни олиб кўрайлик...

Макруҳ, ҳаром каби ҳукмларни ҳам шу йўсинда келганини кўриш мумкин.

Банда табиатан ҳаддидан ошишга мойил бўлган амаллар эса ҳаром ёки макруҳ деган ҳукмлар билан ҳимояланган.

ЗАРУРАТЛАР БИР-БИРИ БИЛАН ТЎҚНАШ КЕЛИБ ҚОЛИШИ МУМКИНМИ?

Таъкидлаб ўтилганидек, динни сақлаш заруриёти бошқа барча заруриётлардан устун туради. Чунки у асосий заруриёт ва асосий мақсаддир. Зеро, Аллоҳ таоло марҳамат қилади:

وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ

«Мен жин ва инсни фақат Ўзимга ибодат қилишлари учунгина яратдим» (Зориёт сураси, 56-оят).

Бошқа барча заруратлар динни сақлаш заруратига хизмат қилади. Чунки дин сақлансагина, банда Парвардигорнинг розилигини топади ва жаннатда У Зотнинг жамолини кўради.

Сўнгра жонни сақлаш зарурати келади. Ва у насабни, ақлни, молни сақлаш заруратларидан олдинга қўйилади. Чунки усиз ҳеч бир ибодатни амалга оширишнинг иложи йўқ.

Кейин насабни сақлаш зарурати келади. Чунки усиз насл-насаблар аралаш-қуралаш бўлиб кетади. Кимнинг кимга боғлиқлиги билинмай қолади. Барча бир-бирига шубҳа кўзи билан қарай бошлайди. Насл сақлансагина, насаб бардавом бўлади. Номус сақлансагина, тирик жоннинг қадри бўлади.

Кейин ақлни сақлаш келади. Зеро, усиз инсоннинг ҳайвондан фарқи қолмайди (“Ат-тақрир ват Тахбир”, 3/231).

Диққат билан қаралганда, заруратларнинг бир-бири билан тўқнаш келмаслигининг гувоҳи бўламиз. Аксинча, бир зарурат иккинчиси билан узвий боғлиқ эканини, бири иккинчисини тақозо қилишини кўрамиз. Улар ўзаро уйғунликдадир. Динни сақлашни жонни, молни ва бошқа заруратларсиз тасаввур этиш қийин.

Дин, шубҳасиз, унга амал қилувчи тирик жонга, унга ишонувчи бандага, уни сақлаш учун сарфланадиган мол-мулкка муҳтож.

Демак, заруриётлар қанчалик турли-туман бўлмасин, улар орасидаги уйғунликни сақлашга, уларга имкон қадар барабар амал қилишга ҳаракат қилинади. Баъзан

шундай ҳолатлар бўладики, заруриётлар аслида бир-бири билан тўқнаш келмаса ҳам, ташқаридан қаралганда, ўзаро тўқнашгандек кўринади. Вазиятдан келиб чиқиб улардан бирини танлашга, олдинга суришга тўғри келиб қолади. Шунда уларнинг муҳимроғи танланади. Мана шундай пайтларда заруриёт ҳожиётдан, ҳожиёт таҳсиниётдан устун қўйилади. Шунингдек, омманинг манфаати якка шахсларникидан, таъсири кучлироқ амал таъсири заифроқ бўлганидан, улгуриб қолиш мумкин бўлмаган ишлар улгуриб қолса бўладиганидан устун қўйилади.

Агар зарарлар бир нечта бўлиб уларнинг ҳаммасидан сақланишнинг иложи бўлса сақланамиз агар мумкин бўлмаса зарари каттароғидан бошлаймиз.

Агар фойда ва зарарлар тўпланиб қолса-ю, фойдани қўлга киритиш ва зарарларни даф этиш имконияти бўлса, шуни қиламиз, имкони бўлмаса, зарар фойдадан каттароқ бўлса, эътиборни зарарни даф этишга қаратамиз.

Ўрганишлар давомида бир мақсад ичидаги бир хил даражага мансуб икки амалнинг ўзаро асло тўқнашмаслиги айтилган.

Бир мақсад ичидаги турли даражадаги амаллар зоҳиран тўқнашганда эса юқори-роқдагиси устун қўйилиши лозим.

ДИННИ САҚЛАШ МАҚСАДИДАГИ АМАЛЛАРНИНГ ЎЗARO МУНОСАБАТИ

Динни сақлаш мақсадининг заруриёт даражасидаги амали бошқа мақсадларнинг ҳам заруриёт даражасидаги амали билан зоҳиран тўқнашса нима бўлади? Олимларнинг изланишлари бундай тўқнашувнинг имконсизлигини кўрсатган, яъни бундай бўлиши асло мумкин эмас.

Динни сақлаш мақсадининг ҳожиёт даражасидаги амали бошқа мақсадларнинг қайсидир даражалари билан тўқнашганда нима қилинади? Бундай пайтда бошқа мақсадларнинг заруриёт даражасидаги амаллари динни сақлаш заруриётининг ҳожиёт даражасидаги амалидан устун қўйилади. Бунга мисоллар қуйида келтирилган.

Динни сақлаш мақсадининг ҳожиёт даражасидаги амали бошқа мақсадларнинг ҳожиёт даражасидаги амаллари билан тўқнаш келганда динни сақлаш мақсадининг ҳожиёт даражасидаги амали устун қўйилади.

Масалан, инсон ҳар қандай ҳолатда ҳам намоз, рўза, закот каби амалларга маҳкам бўлиши зарур.

Динни сақлаш мақсадининг таҳсиниёт даражасидаги амали бошқа мақсадлар-

нинг таҳсиниёт даражасидаги амали билан тўқнашганда динни сақлаш мақсадининг таҳсиниёт даражасидаги амали устун қўйилади.

Масалан, инсон ҳар қандай ҳолатда ҳам гўзал хулқли бўлишга буюрилган.

ЖОННИ САҚЛАШ МАҚСАДИДАГИ АМАЛЛАРНИНГ ЎЗАРО МУНОСАБАТИ

Жонни сақлаш заруратидаги заруриёт даражасидаги амал динни сақлаш мақсадидаги зарурий амал билан тўқнаш келиб қолганда, динни сақлаш заруратидаги зарурий амал устун қўйилади.

Агар жонни сақлаш мақсади наслни сақлаш мақсади билан тўқнаш келса, жонни сақлаш устун қўйилади.

Масалан, шифокорлар аёлга туғиш хатар эканини айтсалар, аёл туғишдан тийилиши керак бўлади. Агар туғиб, жонига жабр қиладиган бўлса, гуноҳкор бўлади.

Жонни сақлаш мақсадининг заруриёт даражасидаги амали ақлни сақлаш мақсадининг заруриёт даражасидаги амали билан тўқнаш келганда жонни сақлаш устун қўйилади.

Масалан, томоғига бирор нарса тиқилиб қолиб, уни суриш учун бирор суюқлик топа олмаган одам ароқдан бошқа нарса

топа олмаса, ароқ ичиб бўлса ҳам, зарарни кетказди.

Жонни сақлаш мақсадининг заруриёт даражасидаги амали молни сақлаш мақсадининг заруриёт даражасидаги амали билан тўқнаш келганда, жонни сақлаш устун қўйилади.

Масалан, бемор бўлган одам молини сарфлаб бўлса ҳам, бу беморликдан чиқиши керак, акс ҳолда, гуноҳкор бўлади.

Жонни сақлаш мақсадининг заруриёт даражасидаги амали динни сақлаш мақсадининг ҳожиёт ёки таҳсиниёт даражасидаги амали билан тўқнаш келганда, жонни сақлаш мақсадининг заруриёт даражасидаги амали устун қўйилади.

Масалан, рўзадор одам рўзасини бузиб бўлса ҳам, чўкаётган одамни қутқариши керак.

Динни сақлаш мақсадининг ҳожиёт даражасидаги амали жонни сақлаш мақсадининг ҳожиёт даражасидаги амали билан тўқнашса, динники устун қўйилади.

Жонни сақлаш мақсадининг ҳожиёт даражасидаги амали наслни сақлаш мақсадининг ҳожиёт даражасидаги амали билан тўқнашса, жонники устун қўйилади.

Масалан, агар шифокор беморга “мана бу дорини ичмасангиз, аҳволингиз хатарли

ҳолатга тушади” деса-ю ва бу дори унинг айтайлик, бепушт бўлишига сабаб бўлса ҳам ичаверади.

Жонни сақлашнинг ҳожиёт даражасидаги амали ақлни сақлаш мақсадининг ҳожиёт даражасидаги амали билан тўқнаш келганда, жонни сақлаш устун қўйилади.

Масалан, жарроҳлик операцияси пайтида наркоз бериш эҳтиёжи туғилса, ақлга таъсир қилишига қарамай, амалиёт қўлланалаверади.

Жонни сақлашнинг ҳожиёт даражасидаги амали наслни сақлаш мақсадининг ҳожиёт даражасидаги амали билан тўқнаш келганда, жонни сақлаш устун қўйилади.

Масалан, эри хасислик қилиб пул бермайдиган аёл унинг молидан унинг рухсатисиз ўзи ва фарзандлари учун меъёрда олиб ишлатиши мумкин.

Жонни сақлаш мақсадининг ҳожиёт даражасидаги амали динни сақлаш мақсадининг таҳсиниёт даражасидаги амали билан тўқнаш келганда, жонни сақлаш устун қўйилади.

Масалан, бунга сафарда рўза тутмаслик мумкинлиги мисол бўлади.

НАСЛНИ САҚЛАШ МАҚСАДИДАГИ АМАЛЛАРНИНГ ЎЗARO МУНОСАБАТИ

Наслни сақлаш мақсади динни сақлаш ёки жонни сақлаш билан тўқнаш келганда, динни сақлаш жонни сақлашдан устун қўйилади.

Наслни сақлаш мақсадининг заруриёт даражасидаги амали ақлни сақлаш мақсадининг заруриёт даражасидаги амали билан тўқнаш келганда, наслники устун қўйилади.

Масалан, туғиш ёки таълимни давом эттириш борасида иккиланиб турган аёлга туғиш буюрилади.

Наслни сақлаш мақсадининг заруриёт даражадаги амали динни сақлашнинг ҳожиёт даражасидаги амали билан тўқнаш келганда, наслни сақлаш устун қўйилади.

Масалан, шариат талабларига тўлиқ жавоб бермаган баъзи никоҳ ақдларида туғилган бола отасига нисбат берилаверди.

Наслни сақлаш мақсадининг заруриёт даражасидаги амали жонни сақлаш мақсадининг ҳожиёт даражасидаги амали билан тўқнашганда, наслники устун қўйилади.

Масалан, агар бир инсон зино қилиш ёки қамалиш билан қўрқитиладиган бўлса, қамоқни танлагани маъқул.

Наслни сақлаш мақсадининг ҳожиёт даражасидаги амали динни сақлаш ёки жонни сақлаш мақсадининг ҳожиёт даражасидаги амали билан тўқнашганда, дин ва жонники ундан устун қўйилади.

Наслни сақлаш мақсадининг ҳожиёт даражасидаги амали ақлни сақлаш мақсадининг ҳожиёт даражасидаги амали билан тўқнаш келганда, наслни сақлаш устун қўйилади.

Масалан, гарчи фикр эркинлиги бироз чекланса-да, аёлга эрига итоат қилишга буюрилади.

Наслни сақлаш мақсадининг ҳожиёт даражасидаги амали молни сақлаш мақсадининг ҳожиёт даражасидаги амали билан тўқнаш келганда, наслни сақлаш устун қўйилади.

Масалан, бепуштлиқ ёки бирор касалликка йўлиққан одам буни даволаш учун молини, пулини сарфлаши лозим.

АҚЛНИ САҚЛАШ МАҚСАДИДАГИ АМАЛЛАРНИНГ ЎЗARO МУНОСАБАТИ

Ўз-ўзидан маълумки, ақлни сақлаш мақсадининг заруриёт даражасидаги амалидан динни, жонни, наслни сақлаш мақсадларининг заруриёт даражадаги амаллари устундир.

Масалан, илм олиш, илмли бўлиш учун мол-дунё сарфланади.

Ақлни сақлаш мақсадининг заруриёт даражасидаги амали молни сақлаш мақсадининг заруриёт даражасидаги амали билан тўқнаш келганда, ақлни сақлаш устун қўйилади.

Масалан, маст қилувчи нарсалар билан тижорат қилиш ҳаромдир.

Ақлни сақлаш мақсадининг заруриёт даражасидаги амали динни сақлаш мақсадининг ҳожиёт амали билан тўқнаш келганда, ақлни сақлаш устун қўйилади.

Масалан, агар бир кишининг ибодатга муккасидан кетиши унинг ақлида муаммолар келтириб чиқарадиган бўлса, ибодатларни ақлига зарар етказмайдиган даражада бажариши лозим бўлади.

Ақлни сақлаш мақсадининг зарурий даражадаги амали жонни сақлаш мақсадининг ҳожиёт даражасидаги амали би-

лан тўқнаш келганда, ақлни сақлаш устун қўйилади.

Масалан, жинни бўлиб қолган одамни ўзига келтириш учун унга электр билан таъсир кўрсатиш мумкин.

Ақлни сақлаш мақсадининг зарурий даражадаги амали наслни сақлаш мақсадининг ҳожиёт даражасидаги амали билан тўқнаш келганда, ақлни сақлаш устун қўйилади.

Масалан, илм олиш ва сатри аврат масаласи тўқнашса, илм олиш устун қўйилади.

МОЛНИ САҚЛАШ МАҚСАДИДАГИ АМАЛЛАРНИНГ ЎЗАРО МУНОСАБАТИ

Молни сақлаш мақсадининг заруриёт даражасидаги амали динни сақлаш мақсадининг ҳожиёт даражасидаги амали билан тўқнашса, молни сақлаш устун қўйилади.

Масалан, “Салам” савдоси бунга мисол бўла олади (салам – пулни олдин, молни маълум муддатдан кейин бериш шарти билан тузиладиган савдо келишуви).

Молни сақлаш мақсадининг заруриёт даражасидаги амали жонни сақлаш мақсадининг ҳожиёт даражасидаги амали билан тўқнаш келганда, молни сақлаш устун қўйилади.

Масалан, бунга маълум шартлар асосида ўғрининг қўлини кесишни мисол қила оламиз.

Молни сақлаш мақсадининг ҳожиёт даражасидаги амали динни сақлаш мақсадининг таҳсиниёт даражасидаги амали билан тўқнаш келганда, молни сақлаш устун қўйилади.

Масалан, мол-мулкини ўғридан ҳимоялаш мақсадида жума намозига қатнаша олмаган одам маломат қилинмайди.

Молни сақлаш мақсадининг ҳожиёт даражасидаги амали жонни сақлаш мақсади-

нинг таҳсиниёт даражасидаги амали билан тўқнаш келганда, молни сақлаш устун қўйилади.

Масалан, инсон исроф қилмаслик шарти билан лаззатли таомлардан бемалол ейиши мумкин.

Молни сақлаш мақсадининг ҳожиёт даражасидаги амали наслини сақлаш мақсадининг таҳсиниёт даражасидаги амали билан тўқнаш келганда, молни сақлаш устун қўйилади.

Масалан, аёл ҳар қанча маҳр олишга ҳақли бўлса-да, маҳрнинг меъёрда бўлгани яхши.

Молни сақлаш мақсадининг ҳожиёт даражасидаги амали ақлни сақлаш мақсадининг таҳсиниёт даражасидаги амали билан тўқнаш келганда, молни сақлаш устун қўйилади.

Масалан, киши молиявий масалаларда ноқобил бўлса, у ҳажр қилинади, яъни унинг молиявий ишлари ҳуқуқий кучга эга эмас деб топилади.

**ДИННИ
САҚЛАШ**

➤ ЗАРУРИЁТ

➤ ҲОЖИЁТ

➤ ТАҲСИНИЁТ

**ЖОННИ
САҚЛАШ**

➤ ЗАРУРИЁТ

➤ ҲОЖИЁТ

➤ ТАҲСИНИЁТ

**АҚЛНИ
САҚЛАШ**

➤ ЗАРУРИЁТ

➤ ҲОЖИЁТ

➤ ТАҲСИНИЁТ

**НАСЛНИ
САҚЛАШ**

➤ ЗАРУРИЁТ

➤ ҲОЖИЁТ

➤ ТАҲСИНИЁТ

**МОЛНИ
САҚЛАШ**

➤ ЗАРУРИЁТ

➤ ҲОЖИЁТ

➤ ТАҲСИНИЁТ

ЗАРУРАТЛАРНИНГ ЎЗARO МУНОСАБАТЛАРИГА ЗАМОНАВИЙ МИСОЛЛАР

1. Аёлнинг ишлаши масаласи. Бугунги замонавий ҳаёт ёшу қарининг, жумладан, аёлларнинг ишлаш масаласига ўз таъсири-ни ўтказмоқда. Ҳаётнинг турли жабҳалари пулга боғлиқ бўлиб қолганидан аёллар ҳам ишлаб ўз оиласига ёрдам бергиси, уйдагиларнинг оғирини енгил қилгиси келади. Баъзи оилаларда эса аёлларнинг ишлаш масаласи оддий ҳолатга айланган бўлса, баъзи оилаларда аёлнинг, келиннинг ишлаши эр, қайнона, қайнота томонидан талаб ҳам қилинади. Замона кишилари аёлнинг уйга олиб келадиган пулига, моддий манфаатига кўпроқ эътибор қаратганлари ҳолларида, унинг кўчага чиқишидан келадиган зарарларга (фарзандларнинг она меҳридан узоқ бўлиб қолиши, аёлга турли бегона назарларнинг тушиши, аёл табиатининг дағаллашиши) эътибор ҳам беришмайди.

Кўриб турганимиздек, аёлнинг ишлаш масаласида пул топиш масаласи аёлнинг ифатини сақлаш, меҳрга тўйинган қобил фарзандларни етиштириш каби шаръий мақсадлар билан тескари келиб қолмоқда.

Биз буни молни сақлаш заруратининг дин ва жонни сақлаш зарурати билан келишмай қолиши дейишимиз ҳам мумкин. Юқорида айтилганидек, заруратлар тартибига риоя қилинадиган бўлса, дин ва жонни сақлаш мақсади молни сақлаш мақсадидан устун қўйилади. Бундан, агар жуда ҳам зарур бўлмаса, аёлнинг ишламагани маъқул деган хулоса келиб чиқади.

2. Яшашига умид бўлмаган беморни тиббиёт ёрдамида ҳаётига нуқта қўйиш масаласи. Бу масала ҳам кўпгина жамиятларда, хусусан, шифокорлар доирасида кўп шов-шувга сабаб бўлган масаладир. Вазиятни ёритадиган бўлсак, шифокорлар бир беморнинг яшаб кетишига умид йўқлиги ҳақида деярли бир хулосага келган, дейлик. Лекин мавжуд дори-дармонлар, тиббий жиҳозлар ёрдамида беморнинг ҳаётини сунъий ушлаб туриш мумкин. Мана шу ҳолатда кўриб турганимиздек, жонни сақлаш мақсади молни сақлаш мақсади билан тўқнашмоқда. Шу ҳолатда уларнинг қайси бирини устун қўйиш керак бўлади? Заруратлар тартибидан келиб чиқадиган бўлсак, жонни сақлаш мақсади молни сақлаш мақсадидан устундир. Шунга кўра беморни ўлдириб юбориш мумкин бўлмайди.

3. Зўрлаш туфайли пайдо бўлган ҳомилани олдириш. Ҳаётда баъзан шундай ҳолатлар ҳам бўлиб туради. Айтайлик, аёл зўрланиш натижасида ҳомиладор бўлиб қолди. Болани туғай деса, бир умр отаси номаълум бўлган фарзандни ўстириб-улғайтиришга, унинг ортидан келадиган гап-сўзларга чидашга тўғри келади. Ҳомилани олдириб ташлай деса, тирик жонни ўлдирган бўлиб қолади. Кўриб турганимиздек, бу ерда жонни сақлаш зарурати насл-номусни сақлаш зарурати билан тўқнаш келмоқда. Заруратлар тартибидан келиб чиқадиган бўлсак, жонни сақлаш зарурати наслини сақлаш заруратидан устун қўйилади.

Хулоса қилиб айтиладиган бўлса, ҳомилани руҳ пуфланишидан олдин олдириб ташлаш мумкин, лекин руҳ пуфлангач, уни олдирмаслик керак. Бу умумий ҳукм бўлиб, ҳар бир вазиятга уламолар чуқур ўрганиб чиққач, баҳо берадилар ва ўз фикрларини айтадилар.

4. Урушдан қочиш. Инсоният бор экан, уруш бор. Манфаатлар тўқнашуви бор экан, уруш бор. Уруш бор жойда ўлим бор. Табиийки, инсон ўлимни хоҳламайди. Имкони борича ундан қочишга ҳаракат қилади. Бироқ урушмаслик ҳамма вақт ҳам ижобий ечим

эмас. Баъзан эл-юрт, оила ҳимояси учун урушишга тўғри келади. Урушда эса кўпинча жонни сақлаш зарурати динни сақлаш зарурати билан тўқнаш келади. Яъни, киши ўз дини, эътиқоди, ғояларини ҳимоя қилиши учун жанг қилишига тўғри келади. Кўриб турганимиздек, жонни сақлаш мақсади динни сақлаш мақсади билан тўқнаш келмоқда. Заруратлар тартибидан келиб чиқиб, динни сақлаш мақсади олдинга сурилади. Ўз-ўзидан урушдан қочиш мумкин эмас деган хулоса келиб чиқади.

БИР ҲАДИС ШАРҲИ

Абу Ҳурайра розийаллоҳу анҳудан ривоят қилинган ҳадисда бир одам Пайғамбар алайҳиссаломнинг олдиларига келди ва: «“Эй Расулуллоҳ, бир одам (ноҳақ) молимини олмоқчи бўлса, нима қилишим керак?” деб сўради. Пайғамбар алайҳиссалом: “Молингни унга берма!” дедилар. “Борди-ю, мен билан урушса-чи?” деди у киши. “Унда сен ҳам уруш!” дедилар Пайғамбар алайҳиссалом. “Мени ўлдириб қўйса-чи?” деди. “Унда сен шаҳид мақомида бўласан”, дедилар. “Мен уни ўлдириб қўйсам-чи?” деди у. “У дўзахда бўлади”, дедилар Пайғамбар алайҳиссалом» (Имом Муслим ривояти).

Ҳадис мазмунидан кўриниб турибди-

ки, бир золим шахс кимнингдир молини ноҳақдан олиб қўймоқчи бўляпти. Пайғамбар алайҳиссалом бу ҳолатда мол эгасига: “Молингни унга берма, агар вазият тақозо қилса, урушгин. Борди-ю, золим томонидан ўлдирилсанг, шаҳид бўласан. Агар уни ўлдирсанг, у дўзахдадир (яъни ўлдирганинг учун гуноҳкор бўлмайсан)”, демоқдалар.

Киши мол-дунёсининг ҳимояси учун керак бўлса урушиши мумкинлиги, жонини хатарга қўйиши мумкинлиги ҳадисдан кўриниб турибди. Яъни молни сақлаш зарурати жонни сақлаш заруратидан устун қўйилмоқда.

Агар масалага чуқурроқ кириб, ҳаётий нуқтаи назардан қарайдиган бўлсак, бу ерда мақсадлар тартиби бузилмаганини кўрамыз.

Тасаввур қилайлик, бир киши уйида ёлғиз ўтирганида унга ўғрилар ҳужум қилишди. Уларнинг мақсади ҳалиги одамнинг мол-дунёсини тортиб олиш. Атрофда эса мазлумга ёрдам берувчи ҳеч кимса йўқ. Одатда, ўғрилар уй эгаси билан тўқнашиб қолсалар, фош бўлиб қолишлари сабабли из қолдирмаслик мақсадида уни ўлдириб кетадилар. Шу каби ҳолатларда ўғриларнинг ҳаракатлари нафақат молга, балки мол эгасининг жонига ҳам тажовуз деб баҳоланади.

БИРЛАМЧИ НАРСАЛАРНИ БИЛИШГА БЎЛГАН ЭҲТИЁЖ

Динимизда муҳим саналган нарсалардан бири ҳар бир ишни ўз ўрнига қўйиш, яъни уни ўз вақтида, ўз ўрнида ва ўз навбатида бажаришдир.

Зарурроқ ишни зарур ишдан ажратиб олиш, муҳимроқ ишни муҳим ишдан ажратиб олиш ва шунга кўра ўз амаллари кетма-кетлигини белгилаш талаб этилади. Шундай қилинсагина, муҳим бўлмаган иш муҳим ишдан, муҳим бўлган иш муҳимроқдан олдинга ўтиб кетмайди. Кейин қилиниши керак бўлган иш ҳозир қилиниши керак бўлган ишдан аввал ўтиб кетмайди. Балки ҳар бир иш ўзига ажратилган ўринда, ўзига ажратилган ҳажмда бажарилади.

Бирламчи нарсаларни билган инсон Раббисининг ҳаққига, ўзининг ҳаққига, оиласининг, қўшниларнинг ҳаққига эътиборли бўлади.

Аллоҳ таоло айтади:

يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تُحَاجُّونَ فِي إِبْرَاهِيمَ وَمَا أُنزِلَتْ
التَّوْرَةُ وَالْإِنْجِيلُ إِلَّا مِنْ بَعْدِهِ أَفَلَا تَعْقِلُونَ. هَا أَنْتُمْ
هَوَلَاءَ حَاجُّونَ فِيمَا لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ فَلِمَ تُحَاجُّونَ

فِيمَا لَيْسَ لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ.
مَا كَانَ إِبْرَاهِيمَ يَهُودِيًّا وَلَا نَصْرَانِيًّا وَلَكِنْ كَانَ حَنِيفًا
مُسْلِمًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ. إِنَّ أَوْلَى النَّاسِ
بِإِبْرَاهِيمَ لِلَّذِينَ اتَّبَعُوهُ وَهَذَا النَّبِيُّ وَالَّذِينَ آمَنُوا
وَاللَّهُ وَلِيُّ الْمُؤْمِنِينَ.

«Эй аҳли китоб, нима учун Иброҳим хусусида (у бизнинг динимизда бўлган деб) талашасизлар! Ахир Таврот ҳам, Инжил ҳам ундан кейин нозил бўлгани аниқ-ку?! Ақл юргизмайсизларми?! Ҳой (яхудий ва насронийлар) сизлар билладиган нарсаларингиз (Мусо ва Ийсо пайғамбарлар) ҳақида-ку талашдингиз. Энди нима учун билмайдиган нарсангиз (Иброҳимнинг қайси динда бўлганлиги) хусусида талашмоқдасиз? Аллоҳ билур, сизлар билмассиз! Иброҳим яҳудий ҳам эмас, насроний ҳам эмас, балки Ҳақ йўлдан тоймаган ҳолида (Аллоҳга) итоат қилувчи киши бўлган. У мушриклардан ҳам бўлмаган. Одамларнинг Иброҳимга яқинроғи унинг йўлига эргашган зотлар, мана бу пайғамбар (Муҳаммад алайҳиссалом) ва иймон келтирган кишилардир. Аллоҳ мўминларнинг дўстидир» (Оли Имрон сураси, 65–68-оятлар).

وَالَّذِينَ آمَنُوا مِنْ بَعْدُ وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا مَعَكُمْ
فَأُولَئِكَ مِنْكُمْ وَأُولُو الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَى بِبَعْضٍ فِي
كِتَابِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ

«(Сизлар Маккадан Мадинага ҳижрат қилганларингиздан) кейин иймон келтириб ҳижрат қилган ва сизлар билан бирга курашган зотлар ҳам сизлардандир. Аллоҳнинг китобида қон-қариндошлар бир-бирларига (меросхўр бўлишга Аллоҳ йўлида дўстлашиб, бир-бирларига меросхўр бўлган кишилардан) ҳақдорроқдирлар. Албатта Аллоҳ ҳамма нарсани билгувчидир» (Анфол сураси, 75-оят).

النَّبِيِّ أَوْلَىٰ بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ وَأَزْوَاجُهُ أُمَّهَاتُهُمْ
وَأُولُو الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ فِي كِتَابِ اللَّهِ
مِنَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُهَاجِرِينَ إِلَّا أَنْ تَفْعَلُوا إِلَىٰ أَوْلِيَائِكُمْ
مَعْرُوفًا كَانَ ذَٰلِكَ فِي الْكِتَابِ مَسْطُورًا

«Пайғамбар мўъминларга ўзларидан ҳам яқинроқ — ҳақдорроқдир, унинг аёллари эса уларнинг оналаридирлар. Аллоҳнинг Китобида қариндош-уруғлар (меросхўрликда) бир-бирларига (қон-қариндош бўлмаган) мўъминлардан ва

муҳожирлардан кўра ҳақдорроқдирлар. Магар сизлар (диний) дўстларингизга (уларни ўзингиз учун ворис қилишлик билан) **яхшилиқ қилмоғингиз** (жоиздир). Бу — Китобда (яъни, Лавҳул Маҳфузда) **битиб қўйилган** (хукмдир)» (Аҳзоб сураси, 6-оят).

وَيَقُولُ الْإِنْسَانُ أَإِذَا مَا مِتُّ لَسَوْفَ أُخْرَجُ حَيًّا. أَوْ لَا
يَذْكُرُ الْإِنْسَانُ أَنَا خَلَقْنَاهُ مِنْ قَبْلُ وَلَمْ يَكُ شَيْئًا.
فَوَرَبِّكَ لَنَحْشُرَنَّهُمُ وَالشَّيَاطِينَ ثُمَّ لَنُحْضِرَنَّهُمْ حَوْلَ
جَهَنَّمَ جِثِيًّا. ثُمَّ لَنَنْزِعَنَّ مِنْ كُلِّ شِيعَةٍ أَيُّهُمْ أَشَدُّ عَلَى
الرَّحْمَنِ عِتِيًّا. ثُمَّ لَنَحْنُ أَعْلَمُ بِالَّذِينَ هُمْ أَوْلَىٰ بِهَا
صِلِيًّا.

«(Кофир) инсон: «Ўлганимдан сўнг яна тирик ҳолда (қабримдан) чиқарилурманми?!» дер. Ахир ўша инсон биз уни илгари ўзи ҳеч нарса бўлмаган пайтида яратганимизни (яъни, йўқдан бор қилганимизни) эсламасми?! Бас, (Эй Муҳаммад алайҳиссалом) Парвардигорингизга қасамки, албатта, биз уларни (йўлдан оздирган) шайтонлари билан бирга тўплармиз. Сўнггра (барчаларини) жаҳаннам атрофида тиз чўккан ҳолларида ҳозир

**қилурмиз. Кейин ҳар бир гуруҳдан қай-
си кимса раҳмонга қаттиқроқ осий бўл-
ган бўлса, (ўшани) суғуриб олурмиз (ва
жаҳаннамга отурмиз). Ҳеч шак-шубҳа
йўқки, биз ўзимиз унга (жаҳаннамга)
киришга лойиқроқ бўлган кимсаларни
жуда яхши билгувчидирмиз» (Марям су-
раси, 66–70-оятлар).**

Юқорида келтирилган оятларнинг маъ-
но таржималаридаги тагига чизилган
“**яқинроқ**”, “**ҳақдорроқ**”, “**қаттиқроқ**”
“**лойиқроқ**” сўзларига диққат қилайлик. Бу
сўзлар орқали Аллоҳ таоло эътиборимиз-
ни ким яқинроғу ким узоқроқлигига, ким
ҳақдорроғу ким бундай эмаслигига, қаттиқ
ва қаттиқроқ ўртасида фарқ борлигига, дў-
захга биринчилардан бўлиб тушувчилар ва
улардан кейинроқ тушувчилар ораларида
фарқ борлигига қаратмоқда. Бундан келиб
чиқадики, биз ҳам кундалик ишларимиз-
ни зарурроқ ва зарур, муҳимроқ ва муҳим,
фойдалироқ ва фойдали кабиларга бўлиб
олишимиз ва амалларимизни шунга кўра
тартиблашимиз мақсадга мувофиқ бўлади.
Зеро, фаросатли инсоннинг бошқалардан
фарқи ҳам шунда кўринади.

Саҳобалар ҳам ишларнинг энг зарур-
роғини, энг асосийларини билишга ўта ҳа-
рис бўлганлар. Чунки бу йўлнинг Аллоҳга

элтувчи энг осон, энг қулай йўл эканини тушунганлар. Шу сабабли Пайғамбар алайҳиссаломдан амалларнинг афзали ҳақида кўп сўраганлар.

Абу Хурайра розийаллоҳу анҳудан ривоят қилинган ҳадисда Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи ва салламдан: **“Амалларнинг энг афзали қайси?”** деб сўрашди. Шунда у зот: **“Аллоҳга иймон келтириш”,** дедилар. **“Кейин-чи?”** дейилди. Пайғамбар алайҳиссалом: **“Аллоҳ йўлида жанг қилиш”,** дедилар. **“Кейин-чи?”** деб сўрашди. **“Туноҳ аралашмаган ҳаж”,** деб жавоб бердилар (Имом Бухорий ривояти).

Абдуллоҳ ибн Масъуд розийаллоҳу анҳу Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламдан: **“Амалларнинг афзали қайсиниси?”** деб сўраганларида, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: **“Ўз вақтида ўқилган намоз”,** дедилар. **“Кейин-чи?”** деб сўрадилар. Пайғамбар алайҳиссалом: **“Ота-онага яхшилик қилиш”,** дедилар. **“Кейин-чи?”** деб сўрадилар. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: **“Аллоҳ йўлида жанг қилиш”,** дедилар (Имом Муслим ривояти).

Бир томондан амалларнинг муҳимроқлари, зарурроқларини билиш эҳтиёжи мав-

жуд бўлса, яна бир томондан хунук, мункар ишларнинг ҳам ёмонроғи қайси эканини билишга эҳтиёж бор. Шунинг учун ҳадисларда мункар ишларнинг даражалари, уларнинг катта ва кичикка бўлиниши, шубҳали ишлар, макруҳ ишлар батафсил баён қилинган.

Абдуллоҳ ибн Масъуд айтадилар: «Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи ва салламдан сўрадим:

Аллоҳ наздидаги энг ёмон гуноҳ нима?

Сени Аллоҳ яратгани ҳолда унга бошқани тенг қилишинг.

Кейин-чи?

Ризқимга шерик бўлмасин деган хавфда болангни ўлдирмоғинг.

Кейин-чи?

Қўшнининг аёли билан зино қилмоғинг», деб жавоб бердилар» (Имом Бухорий ва Имом Муслим ривояти).

Анас розийаллоҳу анҳудан ривоят қилинади: «Пайғамбар алайҳиссаломдан энг катта гуноҳ ҳақида сўралди. У зот: ***“Аллоҳга ширк келтириш, ота-онага ноҳақ оқ бўлиш, ноҳақ одам ўлдириш, ёлғон гувоҳлик бериш”***, деб жавоб бердилар» (Имом Бухорий ривояти).

Ислом шариятини атрофлича ўрганганимизда аҳамият берилиши алоҳида

таъкидлаб ўтилган, бошқа амаллардан олдинда турувчи ишлар борлиги яққол кўзга ташланади. Улардан баъзилари қуйидагилардир:

Сифатнинг саноқдан устунлиги. Ислом сифат масаласига сон, адад масаласидан кўра кўпроқ эътибор қаратган. Пайғамбар алайҳиссалом ҳадиси шарифларида: “Аллоҳ таоло сизлардан бирингизнинг ўз ишини пухта бажаришини яхши кўради”, деб марҳамат қилганлар. Сифатнинг сондан устунлик масаласи Бадр жангида яққол кўринади. Мусулмонлар сон жиҳатдан оз бўлишларига қарамасдан мушриклар устидан зафар қозонадилар. Ҳунайн ғазотида эса сон жиҳатидан кўпликларига қарамасдан енгилиш ёқасига келиб қоладилар. Шунингдек, бир мусулмоннинг икки ракат хушу-хузу, эътибор билан намоз ўқиши йигирма ракатни беъэтибор ўқиганидан афзал экани ҳам аниқ. Шунингдек, Қуръоннинг бир оятини ўқиб, унга амал қилиш унинг бир қанча оятларини кўр-кўрона ёдлаб олишдан афзалдир.

Илмнинг амалдан устунлиги. Илм амалдан олдинда туради. Инсон, аввало, ўрганиши, сўнгра ўрганганига амал қилиши ва уни бошқаларга етказиши керак. Қанчадан-қанча инсонлар борки, билим-

сизлик билан амал қилиб, ўзига ва атрофдагиларга зарар етказди.

Тушунишнинг ёдлашдан устунлиги. Англаш, тушуниш қуруқ ёдлашдан илгари туради. Қуръонни англаш, уни тушуниш, татбиқ қилиш биринчи даражали иш. Тўғри, динимизда ёдлашга тарғиб қилинган, лекин ёдлашдан мақсад – тушуниб ёдлашдир.

Шунингдек, шаръий манбаларни атрофлича ўрганиш орқали фарзларни нафллардан, фарзи айн амалларни фарзи кифоялардан, зарарни даф қилувчи амалларнинг фойдани жалб қилувчи амаллардан, бардавом амалнинг вақтинчалик амалдан, қийинчиликларга қарамасдан ҳаракат қилишнинг тўхтаб қолишдан, кўпчиликка фойда келтирадиган амалнинг якка шахсга фойда келтирувчи амалдан, одамлар кўпроқ муҳтож бўладиган ишларнинг улар камроқ муҳтож бўладиганидан, таъсир доираси кенгроқ амалнинг таъсир доираси торроқ амалдан устун қўйилганини кўрамыз.

Ҳаётимизга қарасак, хоҳ ижтимоий, хоҳ иқтисодий, хоҳ тарбиявий, хоҳ сиёсий ва хоҳ диний соҳа бўлишидан қатъи назар, биринчи даражали – бирламчи ишларнинг иккинчи, учинчи даражали ишлар билан

қоришиб кетганини, шунингдек, кимдир қурилган масжидларни янгилаш билан, кимдир пул тўплаб эҳсон тарқатиш билан, кимдир уй-жой қуриш билан, кимдир яна нимадир билан банд эканини кўрамиз. Ва яна кимлардир қазо, нафл намозлар, тасбеҳлар билан банд.

Ваҳоланки, Аллоҳ ва Унинг Пайғамбари томонидан белгилаб берилган бирламчи даражали ишлар борки, уларсиз ҳеч бир натижага эришиб бўлмайди.

Ҳеч бир соғлом ақл эгаси эрнинг ўз уйи, аёли ва фарзандларига безътибор бўлиб, чойхонама-чойхона юришини оқламайди. Аёлнинг ўз оиласига безътибор бўлиб, маросимма-маросим юришини оқламайди. Улуғ ёшлиларнинг ёшлар тарбиясига, неваралар таълимига безътибор бўлган ҳолда тўйма-тўй юришларини оқламайди. Фарзандларнинг билимга безътибор бўлиб, кўнгилхушлик қиладиган турли хил ўйинхоналарда дайдишларини оқламайди.

БИРЛАМЧИ ИШЛАРНИ БИЛИШ ЙЎЛЛАРИ

1. Куръоннинг унга урғу бериши

يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ
كَبِيرٌ وَصَدُّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَكَفْرٌ بِهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ
وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ عِنْدَ اللَّهِ وَالْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ
الْقَتْلِ وَلَا يَزَالُونَ يُقَاتِلُونَكُمْ حَتَّى يَرُدُّوكُمْ عَنْ دِينِكُمْ
إِنْ اسْتَطَاعُوا وَمَنْ يَرْتَدِدْ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَيَمُتْ
وَهُوَ كَافِرٌ فَأُولَئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ
وَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ

113

«(Эй Муҳаммад алайҳиссалом), сиздан «шаҳри ҳаром» – уруш ҳаром бўлган ойда жанг қилиш ҳақида сўрайдилар. Айтинг: «У (ойда) жанг қилиш катта гуноҳдир. Фитна (алдаш) ўлдиришдан-да каттароқ гуноҳдир. Улар (кофирлар) қўлларида келса, то динингиздан қайтаргунларича, сизлар билан урушаверадилар. Сизлардан ким ўз динидан қайтиб, динсиз ҳолда ўлса, ундай кимсалар қилган амаллари дунёю охиратда беҳуда кетур. Улар дўзах эгаларидир ва унда абадий қолажаклар» (Бақара сураси, 217-оят).

أَجَعَلْتُمْ سِقَايَةَ الْحَاجِّ وَعِمَارَةَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ كَمَنْ
أَمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَجَاهَدَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا
يَسْتَوُونَ عِنْدَ اللَّهِ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ

«(Эй мушриклар), сизлар ҳожиларга сув беришни ва Масжид ал-Ҳаромни обод қилишни – Аллоҳга ва охират кунига иймон келтирган ҳамда Аллоҳ йўлида курашган зотлар(нинг амаллари)га тенг деб билдингизми?! Улар (яъни, мўминлар билан мушриклар) Аллоҳ наздида тенг эмаслар, Аллоҳ золим қавмни ҳидоят қилмас» (Тавба сураси, 19-оят).

114

2. Суннатда келиши

Бунга Пайғамбар алайҳиссалом Муоз ибн Жабал розийаллоҳу анҳуни Яманга жўнатаётганда бўлиб ўтган суҳбатни мисол қилиш мумкин.

Ибн Аббос розийаллоҳу анҳумо айтади: «Ямандан бир гуруҳ элчилар келиб, Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламдан ўзларига ҳақ йўлини кўрсатувчи устоз юборишни илтимос қилишди. Барча саҳобийлар бундай олий шарафга сазовор бўлишни истаб, у зотдан ишора кутишарди. Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам эса уларга Муоз ибн Жабал розийаллоҳу

анхуни жўнатдилар. Сафар олдидан Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам у кишига саволлар билан мурожаат қилдилар:

Эй Муоз! Ҳукм чиқаришда нимадан фойдаланасан?

Аллоҳнинг Китобидан.

Агар Аллоҳнинг Китобидан топа олмасанг-чи?

Расулининг суннатидан қидираман.

Расулининг суннатидан ҳам топа олмасанг-чи?

Ақлимни ишлатиб масалани ечаман. Эринмайман.

Шунда Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг юзларида хурсандчилик аломатлари кўринди. Қувонганларидан: “Расулуллоҳнинг элчисини Аллоҳ ва Расули рози бўладиган ишларга муваффақ қилиб қўйган Раббимизга ҳамд бўлсин”, дедилар» (Имом Бухорий ва Имом Муслим ривояти).

3. Илм аҳлининг изланишлари.

Бунга барча сийрат китобларида машҳур бўлган Абу Бакр розийаллоҳу анҳунинг Усома ибн Зайд бошчилигидаги қўшинни Румга қарши юборишларини мисол қилсак бўлади. Ваҳоланки, вазиятнинг қалтислигини ҳисобга олган ҳолда саҳобаларнинг катталари мазкур юришни тўхтатиб туришни маслаҳат берганлар. Абу Бакр та-

раддудланмай: “Мен Расулуллоҳ бошлаган ишларини ҳеч сўзсиз охирига етказаман. Агар мени йиртқичлар тортқилаб кетсалар-да, Усома аскарини Расулуллоҳ буюрганларидек, Румга қарши жангга юбораман”, дедилар (Усома аскарисидаги кучлар Мадина давлатининг асосий қўшини эди).

4. Ҳаётӣй тажриба.

Халқимизда “Қари билганини пари билмас” деган мақол бор. Дарвоқе, кўпни кўрган, ҳаётнинг аччиқ-чучугини татиган, бошидан кўп синовлар ўтказган кишилар нима ишни қачон қилиш кераклигини, қайси иш қайсинисидан кейин келишини жуда яхши биладилар. Бунга мисоллар жуда кўп.

5. Савол бериш, илм аҳлидан сўраш.

وَإِذَا جَاءَهُمْ أَمْرٌ مِّنَ الْأَمْنِ أَوِ الْخَوْفِ أَذَاعُوا بِهِ وَلَوْ رَدُّوهُ إِلَى الرَّسُولِ وَإِلَى أُولِي الْأَمْرِ مِنْهُمْ لَعَلِمَهُ الَّذِينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ مِنْهُمْ وَلَوْ لَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ لَا تَبَعْتُمْ الشَّيْطَانَ إِلَّا قَلِيلًا

«Қачон уларга (жангга кетган мусулмон аскарлар ҳақида) **тинчлик ёки хавф-хатар** (яъни, ғалаба ёки мағлубият) **хабари** келса, уни ёйиб юборадилар. Агар (улар

ўзларига келган хабарни ҳар кимга ёйиб юрмасдан) **пайғамбарга ва ўзларидан бўлган бошлиқларгагина етказганларида эди, уни** (яъни, мана шу хабарнинг ҳақиқатини) **билмоқчи бўлган кишилар ўшалардан билган бўлар эдилар. Агар сизларга Аллоҳнинг фазлу марҳамати бўлмаса эди** (яъни, Аллоҳ ўз марҳамати билан сизларни иймонда устувор қилмаса эди), **айрим кишилардан ташқари ҳаммангиз шайтонга эргашиб кетар эдингиз»** (Нисо сураси, 83-оят).

6. Фаросат.

إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّلْمُتَوَسِّمِينَ

117

«Албатта, бу (ҳодиса)да фаросатли кишилар учун оят-ибратлар бордир» (Ҳижр сураси, 75-оят).

Фаросат Аллоҳнинг банда қалбига ташлаган нури билан пайдо бўлади. Банданинг имони қанча кучли бўлса, унинг фаросати шунча қувватли бўлади. Ҳаётда дуч келиб турганимиздек, Аллоҳ баъзи бандаларини ўткир фаросат билан сийлаган. Улар вазиятни чуқур таҳлил қила оладилар, чигал муаммоларга осонлик билан ечим топа оладилар. Ўз ақл-фаросатлари билан тоғдек муаммоларни ҳал қила оладилар.

МУСУЛМОННИНГ ҲАЁТИДАГИ МУТАНОСИБЛИК, УЙҒУНЛИК

Мусулмон банда Раббисининг каломини ўқир, Пайғамбарининг суннати билан танишиб яшар экан, ўзига, атрофидагиларга, бўлаётган воқеаларга синчковлик билан боқади. Имкон қадар улардан хулосалар чиқаради. Унинг ҳаётида бепарволикка, қуруқ тақлидчиликка ўрин йўқ.

Мусулмон одам ўз ҳаётидаги ҳар қандай амални аҳамиятига қараб ўз вақтида, ўз ўрнида қилишга интилади. Бир иш иккинчи ишнинг ўрнини тортиб олмайди.

Мусулмон одам қайси ишга қанча вақт ажратиш кераклигини, қайси иш бошқасидан олдин ёки кейин туришини билади. Биринчи даражали ишларни иккинчи ва учинчи даражалисидан аниқ ажратиб ола билади. Кунлик, ҳафталик, ойлик, йиллик ишларини шунга кўра тартиблайди.

Бирламчи амалларни билиш мусулмоннинг ҳаётини енгиллаштиради.

وَسَخَّرَ لَكُم مَّا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا
مِنْهُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ

«У Ўз томонидан (яъни, Ўз хоҳиш-иро-
даси билан) сизларга осмонлардаги ва
ердаги барча нарсаларни бўйсундир-
ди. Албатта, бунда тафаккур қиладиган
қавм учун оят-ибратлар бордир» (Жосия
сураси, 13-оят).

وَابْتَغِ فِيمَا آتَاكَ اللَّهُ الدَّارَ الْآخِرَةَ وَلَا تَنْسَ نَصِيبَكَ
مِنَ الدُّنْيَا وَأَحْسِنْ كَمَا أَحْسَنَ اللَّهُ إِلَيْكَ وَلَا تَبْغِ
الْفُسَادَ فِي الْأَرْضِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُفْسِدِينَ

«Ва Аллоҳ сенга ато этган мол-дав-
лат билан (аввало) Охират диёрини
(ободлигини) истагин ва дунёдан бўл-
ган насибангни ҳам унутмагин. Ал-
лоҳ сенга эҳсон қилгани каби сен ҳам
(Аллоҳнинг бандаларига) инфоқ-эҳсон
қил. Ерда (зулму зўравонлик билан) буз-
ғунчилик қилишга уринма. Чунки Ал-
лоҳ бузғунчи кимсаларни суймас»
(Қосос сураси, 77-оят).

رِجَالٌ لَا تُلْهِيهِمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَإِقَامِ
الصَّلَاةِ وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ يَخَافُونَ يَوْمًا تَتَقَلَّبُ فِيهِ
الْقُلُوبُ وَالْأَبْصَارُ

«У (масжидларда) эртаю кеч У Зотни поклайдиган кишилар бордирки, уларни на тижорат ва на олди-сотди Аллоҳни зикр қилишдан, намозни тўқис адо этишдан ва закотни (ҳақдорларга) ато этишдан машғул қила олмас. Улар диллар ва кўзлар (нажот топишга умидворлик ва ҳалокатдан қўрқув ўртасида) изтиробга тушиб қоладиган (қиёмат) кунидан қўрқурлар» (Нур сураси, 37-оят).

Анас розийаллоҳу анҳудан ривоят қилинади: «Уч кишилик гуруҳ Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг завжаларининг уйларига у зотнинг ибодатлари ҳақида сўраб келди. Бас, уларга (бу ҳақда) хабар берилганида, худди у (ибодат)ни оз санагандай бўлдилар. Шунда улар: “Биз қаёқда-ю, Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи ва саллам қаёқдалар, у зотнинг ўтгану қолган гуноҳлари мағфират қилинган”, дедилар.

Улардан бири: “Мен абадулабад тунларни намоз ўқиш билан ўтказаман”, деди. Бошқаси эса: “Мен умрбод рўза тутаман, оғзим очиқ юрмайман”, деди. Яна бошқа бири: “Мен аёллардан четда бўламан, абадулабад уйланмайман”, деди.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам уларнинг олдиларига келиб: **“Шундай, шундай, деганлар сизларми?! Аммо Ал-**

**лоҳга қасамки, мен Аллоҳдан энг қўрқув-
чироғингизман ва Унга энг тақводорин-
гизман. Лекин рўза ҳам тутаман, оғзим
очиқ ҳам бўлади. Намоз ҳам ўқийман,
ухлайман ҳам, аёлларга уйланаман ҳам.
Бас, ким менинг суннатимдан юз ўгирса,
мендан эмас”, дедилар» (Имом Бухорий ва
Имом Муслим ривояти).**

ФЙДАЛАНИЛГАН МАНБА ВА АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Қуръони карим (арабча).

2. Исмоил Ибн Касир. Тафсирул Қуръанил Азийм. Байрут, “Дор ихяил кутубил арабийя”.

3. Муҳаммад Содик Муҳаммад Юсуф. Тафсири Ҳилол. Тошкент.

4. Шайх Алоуддин Мансур. Қуръони Азим мухтасар тафсири. – Тошкент: Шарқ, 2019.

5. Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорий. Саҳиҳул Бухорий. Тошкент, 1973.

6. Муслим ибн ал-Ҳажжож ал-Қурайший. Саҳиҳул Муслим. Байрут, “Дорул кутубил илмийя”.

7. Муҳаммад ибн Ийсо ат-Термизий. Сунаи. Байрут, “Дорул кутубил илмийя”, 1973.

8. Абу Довуд Сулаймон ибн ал-Ашъас ас-Сижистоний ал-Аздий. Сунаи. Марва, “Дорул Боз”.

9. Аҳмад ибн Шуъайб ан-Насайй. Сунаи. Риёз, “Мактабут тарбиятил арабий лидува-лил халийж”, 1988.

10. Аҳмад ибн Ҳанбал. Муснад. Байрут, “Дорул кутубил илмийя”, 1978. 2-босма.

11. Муҳаммад Юсуф ал-Ҳусайний ал-Банурий. Маҳарафус-сунани шарҳи сунан.

нит-Термизий. Карачи, “Ал-Мактабатул банурийя”.

12. Бадруддин Айний. Умдатул Қорий шарҳу Саҳиҳил Бухорий. “Дорул фикр”.

13. Аҳмад ибн Ҳажар ал-Асқалоний. Фатҳул Борий шарҳу Саҳиҳил Бухорий. Қоҳира, “Дорул райяни лит-турос”, 1986.

14. Абдурроҳман ибн Муҳаммад ал-Калибулий Шайхизода. Мажмаҳул Анхур фий Мултақол Абхур. Байрут, “Дорул кутубил илмийя”, 1989.

15. Алоуддийн Абдулазиз ибн Аҳмад Бухорий. Кашфул Асрор шарҳи усули Баздавий.

16. Саъдуддийн Масъуд ибн Умар Тафтазоний. Ал-Талвийҳ алат-Тавзийх.

17. Хужжатул Ислом Абу Ҳомид Муҳаммад ибн Муҳаммад Ғаззолий. Мустасфо фий илми Усулил фикҳи.

18. Закийюддийн Шаъбон. Усулул фикҳил исламий.

19. Абдулваҳҳоб Халлоф. Усулул фикҳил исламий.

20. Доктор Ваҳба Мустафо Зуҳайлий. Усулул фикҳил исламий.

21. Иброҳим Муҳаммад Салқиний. Ал-Муяссар фил Усулил фикҳил Исламий.

МУНДАРИЖА

КИРИШ	3
ШАРИАТ МАҚСАДЛАРИНИ	
БИЛИШ БИЗГА НИМА УЧУН КЕРАК?	6
“ШАРЪИЙ МАҚСАДЛАР”	
ҲАҚИДА ЁЗГАН АЛЛОМАЛАР	10
ШАРИАТ МАҚСАДЛАРИНИНГ ТАЪРИФИ	13
ШАРИАТ МАҚСАДЛАРИНИНГ ТУРЛАРИ	14
ТЎЛДИРУВЧИЛАРГА ОИД МИСОЛЛАР:	17
ЗАРУРИЁТ, ҲОЖИЁТ ВА ТАҲСИНИЁТ	
ОРАСИДАГИ ТАРТИБ	20
БЕШ ЗАРУРАТ	21
НЕГА БЕШТА?	23
НЕГА ШУНДАЙ ТАРТИБЛАНГАН?	25
БЕШ ЗАРУРАТНИНГ АҲАМИЯТИ	28
БЕШ ЗАРУРАТГА	
ДАЛОЛАТ ҚИЛУВЧИ ОЯТЛАР	32
БЕШ ЗАРУРАТНИНГ ҲАР БИРИГА	
АЛОҲИДА ДАЛОЛАТ ҚИЛУВЧИ ОЯТЛАР	42
ШАРИАТ МАҚСАДЛАРИНИ	
МУҲОФАЗА ҚИЛИШ ЙЎЛЛАРИ	63
ШАРЪИЙ МАҚСАДЛАР МУҲОФАЗАСИ УЧУН	
ҚИЛИНАДИГАН ИШЛАРГА МИСОЛЛАР	68

ДИННИ САҚЛАШ ВА УНДАН ЗАРАРЛАРНИ ДАФ ҚИЛИШ УЧУН ҚИЛИНАДИГАН ИШЛАР	68
ЖОННИ САҚЛАШ ВА УНДАН ЗАРАРЛАРНИ ДАФ ҚИЛИШ УЧУН ҚИЛИНАДИГАН ИШЛАР	70
АҚЛНИ САҚЛАШ ВА УНДАН ЗАРАРЛАРНИ ДАФ ҚИЛИШ УЧУН ҚИЛИНАДИГАН ИШЛАР	74
НАСЛ ВА НОМУСНИ САҚЛАШ ВА УНДАН ЗАРАРЛАРНИ ДАФ ҚИЛИШ УЧУН ҚИЛИНАДИГАН ИШЛАР	75
МОЛНИ САҚЛАШ ВА УНДАН ЗАРАРЛАРНИ ДАФ ҚИЛИШ УЧУН ҚИЛИНАДИГАН ИШЛАР	78
ШАРЪИЙ ҲУКМЛАРНИНГ МАҚСАДЛАР БИЛАН ЎЗАРО БОҒЛИҚЛИГИ	81
ЗАРУРАТЛАР БИР-БИРИ БИЛАН ТЎҚНАШ КЕЛИБ ҚОЛИШИ МУМКИНМИ?	83
ДИННИ САҚЛАШ МАҚСАДИДАГИ АМАЛЛАРНИНГ ЎЗАРО МУНОСАБАТИ.....	86
ЖОННИ САҚЛАШ МАҚСАДИДАГИ АМАЛЛАРНИНГ ЎЗАРО МУНОСАБАТИ.....	87

НАСЛНИ САҚЛАШ МАҚСАДИДАГИ	
АМАЛЛАРНИНГ ЎЗARO МУНОСАБАТИ.....	90
МОЛНИ САҚЛАШ МАҚСАДИДАГИ	
АМАЛЛАРНИНГ ЎЗARO МУНОСАБАТИ.....	94
ЗАРУРАТЛАРНИНГ ЎЗARO	
МУНОСАБАТЛАРИГА	
ЗАМОНАВИЙ МИСОЛЛАР	98
БИР ҲАДИС ШАРҲИ	101
БИРЛАМЧИ НАРСАЛАРНИ	
БИЛИШГА БЎЛГАН ЭҲТИЁЖ.....	103
БИРЛАМЧИ ИШЛАРНИ	
БИЛИШ ЙЎЛЛАРИ	113
ФОЙДАЛАНИЛГАН МАНБА	
ВА АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ	122

Диний-маърифий нашр

Акмал МИРАВАЗ ўғли

МАҚОСИД
(МАҚСАДЛАР)

Муҳаррирлар:

Сурайё САЛОҲУДДИНОВА
Нилуфар АБДУРАҲМОНОВА

Дизайнер ва саҳифаловчи:

Равшан МАЛИК

Техник муҳаррир:

Беҳзод АРИПОВ

Бадиий муҳаррир:

Бахтишод ЭСАНОВ

Мусахҳиҳа:

Нилуфар АБЛАЕВА

Муҳтарам ўқувчи!
Ушбу китоб ҳақида фикр-мулоҳазаларингизни
yuldagi_belgilar@mail.ru
электрон почтаси ёки
(+998 94) 440-15-51 рақами орқали
билдиришингиз мумкин.

Нашриёт лицензия рақами:
4555-535f-1ecd-eb6a-8a83-0410-7703 2020-07-27
2022 йил 23 августда босмахонага топширилди.
2022 йил 24 августда босишга рухсат этилди.

Офсет қоғози. Қоғоз бичими 84x108 1/32
Ҳарф гарнитураси Times New Roman.
Офсет босма усули. Б. т.: 2,4 Шартли б. т. 6,72
Адади: 5000 нусха. 173-сон буюртма.

Баҳоси келишилган нархда.
Электрон почта: m-nashr@mail.ru
Тел: (0-371) 227-34-30

«Shamsuddinxon Boboxonov» НМИУда чоп этилди.
Тошкент шаҳри, Зарқайнар 18-берк кўча 47-а уй.